

3. BÖLÜM / CHAPTER 3

Türkiye Cumhuriyeti ve Kütüphane Kurumu: Aydınlanma Kavramı Bağlamında Bir Değerlendirme

The Republic of Turkey and the Library Institution: An Assessment in the Context of the Enlightenment Concept

Bülent YILMAZ¹

¹Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye
E-mail: byilmaz@hacettepe.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS53.2024.015.03

*“Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Cumhuriyet’i
kuran ve yaşatanlara saygıyla...”*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin Aydınlanma felsefesine dayalı inşa sürecinde kütüphanelerin işlevlerini kuramsal olarak ortaya koymaktır. Bir bilgi kurumu olarak kütüphane, Cumhuriyet’in Aydınlanmacı anlayışını hayata geçirmede ve Aydınlanma düşüncesine dayalı yapılanmasında özellikle eğitim ve kültür alanlarının parçası olarak işlevsel roller yüklenmiştir. Çalışma kapsamına, Türkiye Cumhuriyeti için Aydınlanma Dönemi niteliğindeki 1923-1950 yılları arası dönemde kurulan ve/veya geliştirilen Türk Ocağı Kütüphaneleri, Halkevi Kütüphaneleri, Köy Enstitüsü Kütüphaneleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Milli Kütüphane ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi alınmıştır. Betimleme yöntemi ile gerçekleştirilen araştırma literatüre dayalı kuramsal bir çalışmadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Türk Ocağı Kütüphaneleri ulus/vatandaşlık bilinci ve kimliği geliştirme, Aydınlanma değerlerini topluma anlatma ve halkın bilgi ile yaşamasına sunduğu bilgi kaynakları ve kültür-sanat etkinlikleri ile katkıda bulunmuştur. Çağdaş halk kütüphanesi nitelikleriyle Halkevi Kütüphaneleri, Aydınlanmacı yapılanmaya eğitim, kültür, sanat, okuryazarlık, okuma kültürü, bilgilendirme, halkçılık, cumhuriyet bilinci gibi kavram ve ilkeler temelinde katkılar sağlamıştır. Köy Enstitüsü Kütüphaneleri Cumhuriyet’in kırsal kesiminde yaşayan köylülere yönelik Aydınlanma hareketine özellikle okuma alışkanlığı temelinde katkıda bulunan eğitim ve kültür kurumlarıdır. TBMM Kütüphanesi, parçası olduğu TBMM’nin ulus-devlet inşasındaki rolünü gerçekleştirmesinde bilimsel araştırma süreçlerine destek veren bir araştırma kütüphanesi niteliği ile bilgi altyapısı sunma işlevi üstlenmiştir. Milli Kütüphane, Cumhuriyet’in Aydınlanmacı ulus-devlet inşası sürecinin temel kavramları olan ulus kimliği ve bilinci oluşturma çabasını, ulusal araştırma kütüphanesi olması düşüncesini, ulusal bellek anlayışını, ulusal bibliyografik denetim yaklaşımını ve bilgiyi toplumsallaştırma ilkesini hayata geçiren bir

kurum olmuştur. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ile Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Cumhuriyet'in Aydınlanma kavramları temelindeki geliştirilme sürecinde tarih ve dil alanlarının bilimsel bilgi altyapısını sağlama işlevi yüklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Türkiye Cumhuriyeti, Kütüphaneler

ABSTRACT

This study aims to theoretically reveal the functions of libraries in the construction process based on the Enlightenment philosophy of the Republic of Turkey, founded in 1923 under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. the library as an information institution has assumed functional roles in the implementation of the Enlightenment understanding of the Republic and in its structuring based on Enlightenment thought, especially as part of the fields of education and culture. The Turkish Hearth Libraries, Community Centre Libraries, Village Institute Libraries, Turkish Grand National Assembly Library, National Library, Turkish Historical Society Library and Turkish Language Institution Library, which were established and/or developed in the period between 1923-1950, which is the Enlightenment Period for the Republic of Turkey, were included within the scope of the study

According to the results obtained in the study, Turkish Hearth Libraries, Community Centre Libraries, Village Institute Libraries, Turkish Grand National Assembly Library, National Library, Turkish Historical Society Library and Turkish Language Institution Library are the main libraries created/developed by the Republic based on Enlightenment approach and principles. In this context, the Turkish Hearth Libraries have contributed to the development of nation/citizenship awareness and identity, to explain the values of the Enlightenment to the society and to the people's living with information resources and culture-art activities. Community Centre Libraries contributed to the Enlightenment structuring based on concepts and principles such as education, culture, art, literacy, reading culture, information, populism, and republican consciousness with their contemporary public library qualities. Village Institute Libraries are educational and cultural institutions that contribute to the Enlightenment movement for villagers living in rural areas of the Republic, especially based on reading habits. The Turkish Parliamentary Library has undertaken the function of providing information infrastructure as a research library that supports scientific research processes in the realization of the role of the Turkish Grand National Assembly, of which it is a part, in the nation-state building. The National Library has been an institution that has implemented the Republic's effort to create national identity and consciousness, which are the basic concepts of the Enlightenment nation-state building process, the idea of being a national research library, the understanding of national memory, the national bibliographic control approach, and the principle of socializing information. Turkish Historical Society Library and Turkish Language Institution Library have been assigned functions to provide the scientific knowledge infrastructure of the fields of history and language in the efforts to create the Republic.

Keywords: Enlightenment, Republic Of Turkey, Libraries

Extended Abstract

Although the intellectual structures that prepare social-historical changes (systematic thoughts and sets of ideas) are initially seen in fields such as science, philosophy and art, their effects are rapidly reflected in other parts of social life such as economy, technology, politics, administration, law, education, and culture. The process, which starts as an intellectual change, thus acquires the quality of a socio-economic and cultural transformation and structure. New intellectual structures/accumulations/currents become the shapers of new socio-economic and cultural structures.

The effects and results of the Enlightenment Philosophy, which emerged as a current of thought in France in the 18th century and was based on the scientific method based on reason instead of the scholastic religious approach of the Middle Ages, did not remain at the intellectual level but reached to the present day by reflecting on the fields of politics, administration, economy, law, science, art, technology, education, culture, etc. of social life in most countries of the world. The Enlightenment Philosophy/understanding, which emerged based on the radical changes and developments such as historical, social, intellectual, scientific, artistic, religious, technological, etc. that preceded it and which is the source of a radical historical transformation process, is generally based on basic concepts, principles, elements and structures such as critical reason, science, knowledge, free will, secularism/secularism, humanism, nation-state, positivism, democracy, education, culture and modernism.

This study aims to theoretically reveal the functions of libraries in the construction process based on the Enlightenment philosophy of the Republic of Turkey, founded in 1923 under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. The hypothesis of the study within the framework of this objective, “the enlightened structure of the Republic of Turkey, the library institution was assigned functions in the context of the basic concepts, elements and principles of Enlightenment thought” can be expressed. The Turkish Hearth Libraries, Community Centre Libraries, Village Institute Libraries, Turkish Grand National Assembly Library, National Library, Turkish Historical Society Library and Turkish Language Institution Library, which were established and/or developed in the period between 1923-1950, which is the Enlightenment Period for the Republic of Turkey, were included within the scope of the study created in the form of the main research question is ‘In what context and what kind of functions has the library institution been undertaken in the Enlightenment structuring of the Republic of Turkey?’ The research carried out by the description method is a theoretical study based on the literature. In the study, firstly, a theoretical framework for the concept of Enlightenment is drawn and the characteristics of the historical process are explained. Later, the establishment process of the Republic of Turkey was evaluated in the context of the concept of Enlightenment and finally, the functions of the library institution in the formation of the Enlightenment structure of the Republic were examined through the examples of the identified libraries.

Various results were obtained in the study. Accordingly, the Enlightenment understanding and approach, whose intellectual roots and implementation efforts date back to the Ottoman (Tanzimat) Reform Era-Constitutional Monarchy Era, has been the main foundation and development philosophy of the Republic of Turkey. The determinant factor in the

establishment of the Republic of Turkey on the bases of this understanding was Mustafa Kemal Atatürk, who had an Enlightenment thought. Within the framework of this approach of the Republic of Turkey, during the establishment and development process that lasted until the 1950s, revolutions/radical transformations of an Enlightenment nature were carried out in the fields of administrative structure, law, politics, economy, science, art, technology, education, culture, etc. The theoretical source of the relationship between the Enlightenment character of the Republic of Turkey and the library institution, the Enlightenment thought and practices, and the common main concept on which the library institution is based is “knowledge”. Other concepts include reason, science, knowledge, education, culture, nationalization awareness, and laical/secular understanding. The structuring of the Republic of Turkey is a construction process based on reason, science, and knowledge to a great extent. Libraries are also institutions of reason, science, and knowledge. As a knowledge institution, the library has assumed functional roles in the implementation of the Enlightenment understanding of the Republic and in its structuring based on Enlightenment thought, especially as part of the fields of education and culture. The library institution has been a supportive functional element in the effective implementation of laws such as the Law on Unification of Education (1924), the Law on the Prohibition of Dervish Lodges (1925), the Law on the Organization of Education (1926), the Law on the Adoption and Implementation of the Turkish Alphabet (1928) and the Law on Compilation of Printed Articles and Pictures (1934) and in the Enlightenment construction of the initial legal and social transformation process of the Republic of Turkey.

As a knowledge institution, the library has assumed functional roles in the implementation of the Enlightenment understanding of the Republic and in its structuring based on Enlightenment thought, especially as part of the fields of education and culture. Turkish Hearth Libraries, Community Centre Libraries, Village Institute Libraries, Turkish Grand National Assembly Library, National Library, Turkish Historical Society Library and Turkish Language Institution Library are the main libraries established/developed by the Republic based on Enlightenment approaches and principles. In this context, Turkish Hearth Libraries contributed to the development of nation/citizenship awareness and identity, to explain the values of the Enlightenment to the society, and to the people’s lives with knowledge, information resources and culture-art activities. The Community Centre Libraries, with their contemporary public library qualities, have contributed to the Enlightenment structure based on concepts and principles such as education, culture, art, literacy, reading culture, information, populism and republican consciousness. Village Institute Libraries are educational and cultural institutions that contribute to the Enlightenment movement for

villagers living in rural areas of the Republic, especially based on reading habits. The Turkish Parliamentary Library has undertaken the function of providing information infrastructure as a research library that supports scientific research processes in the realization of the role of the Turkish Grand National Assembly, of which it is a part, in the nation-state building. The National Library has been an institution that has implemented the Republic's effort to create national identity and consciousness, which are the basic concepts of the Enlightenment nation-state building process, the idea of being a national research library, the understanding of national memory, the national bibliographic control approach, and the principle of socializing information. Turkish Historical Society Library and Turkish Language Institution Library have been assigned functions to provide the scientific knowledge infrastructure of the fields of history and language in the efforts to create the Republic in the context of Enlightenment concepts such as the nation-state, national identity, and history-language consciousness.

During the Enlightenment foundation process of the Republic of Turkey, the fact that libraries also assumed functions based on the understanding of Enlightenment and their successful realization of them can be considered a remarkable experience worth considering both the history of Turkey and world librarianship.

1. Giriş

Ülkelerin tarihi çeşitli aşamalardan ve dönemeçlerden geçerek ilerler. Tarihsel değişim olarak adlandırılan bu sürecin belirli dönemlerinde hızlanmalar-yavaşlamalar, ileriye-geriye gidişler ya da köklü devrimsel sıçramalar yaşanabilir. Diyalektik nitelikteki bu süreç ekonomi, kültür, eğitim, bilim, teknoloji, ideoloji, siyaset, hukuk, yönetim vb. alanlardaki koşulların dönüşümüne bağlı olarak gerçekleşir. Söz konusu alanlardaki değişimlere yeni düşünsel-felsefi yaklaşım ve birikimlerin öncülük ettiği söylenebilir. Dünya tarihinin evrensel ve en köklü toplumsal değişimleri arasında sayılan gerek Fransız İhtilali'ne gerekse Sanayi Devrimi'ne Rönesans, Reform, Hümanizm olarak adlandırılan düşünsel-felsefi birikimin öncülük etmesi bunun belirgin örneğidir. Bu bağlamda, örneğin, “Sanayi Devrimi'nin neden Rönesans, Reform, Hümanizm ve Aydınlanma süreçlerinden önce değil de sonra olduğu” sorusu önemli görünmektedir. Çalışmamıza konu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci de güçlü düşünsel dayanakları/öncülleri/altyapısı olan köklü toplumsal değişimin bir başka önemli örneğidir.

Toplumsal-tarihsel değişimleri hazırlayan düşünsel yapılar (sistemik düşünce ve fikirler bütünü) başlangıçta bilim, felsefe, sanat gibi alanlarla sınırlı kalsa da etkileri daha sonra toplumsal hayatın ekonomi, teknoloji, siyaset, yönetim, hukuk, eğitim, kültür gibi diğer parçalarına hızla yansımaktadır. Düşünsel bir değişim olarak başlayan süreç sosyo-ekonomik ve kültürel bir dönüşüm ve yapı niteliği kazanmakta, bir başka deyişle, yeni düşünsel yapılar/birikimler/akımlar yeni sosyo-ekonomik ve kültürel yapıların biçimlendiricisi olmaktadır.

Tarihsel-toplumsal dönüşümlerin bir kısmı bir ülke sınırları içinde kalabildiği gibi bazılarının etkileri dalgalar halinde çevresine yayılmakta, evrensel nitelik kazanıp, tüm dünyayı doğrudan ve ciddi ölçülerde etkileyebilmektedir. Tarım Devrimi, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Hümanizm, Sanayi Devrimi, Sovyet Devrimi, Çin Devrimi, Küba Devrimi, İran Devrimi vb. gibi köklü tarihsel dönüşümlerin dünyanın büyük bölümüne ulaşan etkileri kabul edilir bir gerçektir. Türkiye'nin kazandığı Kurtuluş Savaşı'nın ve kurduğu laik Cumhuriyet'in dünyada ulusal bağımsızlık hareketlerine ve laik-müslüman toplum yapılanmalarına öncülük ettiği, diğer toplumları etkilediği bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Aydınlanma felsefesine dayalı inşa sürecinde kütüphanelerin işlevlerini kuramsal olarak ortaya koymaktır. Çalışmamız, “Kütüphane kurumu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde Aydınlanma düşüncesinin temel kavramları, unsurları ve ilkeleri bağlamında işlevler yüklenmiştir” savı temelinde gerçekleştirilmiştir. Temel araştırma sorusu, “Kütüphane kurumu Türkiye Cumhuriyeti'nin Aydınlanmacı yapılanmasında hangi bağlamda, ne tür

işlevler yüklenmiştir?” biçiminde oluşturulan çalışma kapsamına, Türkiye Cumhuriyeti için Aydınlanma Dönemi niteliğindeki 1923-1950 yılları arası dönemde kurulan ve/veya geliştirilen Türk Ocağı Kütüphaneleri, Halkevi Kütüphaneleri, Köy Enstitüsü Kütüphaneleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Milli Kütüphane ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi alınmıştır. Betimleme yöntemi ile gerçekleştirilen araştırma literatüre dayalı kuramsal bir çalışmadır. Çalışmada öncelikle, Aydınlanma kavramı için kuramsal bir çerçeve çizilmiş ve tarihsel süreç özellikleri açıklanmıştır. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci Aydınlanma kavramı bağlamında değerlendirilmiş ve son olarak kütüphane kurumunun Cumhuriyet'in Aydınlanmacı yapısının oluşturulmasındaki işlevleri belirlenen kütüphane örnekleri üzerinden irdelenmiştir.

2. Kavram ve Tarihsel Süreç Olarak Aydınlanma

Aydınlanma, başlangıçta bir felsefi düşünce akımı olarak ortaya çıkmış olsa da kısa süre sonra yeni ve kendine özgü ilkelere ve özelliklere sahip sosyo-ekonomik, siyasal, yönetsel, hukuksal ve kültürel yapıları yaratmıştır. Dolayısıyla, Aydınlanma hem evrensel bir düşünce akımının, hem de yeni özellikli toplumsal yapıların adı olmuştur. Aydınlanmacı siyaset, aydınlanmacı eğitim, aydınlanmacı kültür gibi nitelermeler bir düşünce sisteminin toplumsal hayata yansımaları ve köklü somut dönüşümlerin kaynağı olması anlamı taşımaktadır. Çiğdem (2001, s.16), bu bağlamda, “Aydınlanma'nın hem dolaylı ekonomik ve toplumsal sonuçları itibariyle hem de akılsal devrim denilen oluşumun altyapısını oluşturarak ‘modern toplum’un entelektüel temellerini vücuda getirdiğini” ifade eder. “Aydınlanma fikri, Ortaçağın dine dayalı skolastik felsefesinin sorgulanması ve yerine bilimsel düşünme şeklinin ortaya konmasıyla yakın çağların en önemli düşünsel değişimlerinden birini oluşturmuştur” (Gümüşlü, 2008, s.124).

Öncesi dönemlere uzandığı da öne sürülmekle birlikte “Özel ya da tarihsel anlamda Aydınlanma, XVIII. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkan, etkileri Almanya’da da duyulmuş ve yaşanmış, bu arada başka Avrupa ülkelerini de şu ya da bu biçimde etkilemiş olan düşünce devrimidir.” (Bıdak, 2011, s.3) Aydınlanma sürecinin entelektüel olarak İngiltere’de J. Locke ile başladığı da söylenebilir. Aydınlanma'nın bir düşünce devrimi olduğu belirlemesi önemli görünürken, etkilerinin sadece Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri ile sınırlı kalmadığı, genel olarak dünyanın çeşitli tüm coğrafyalarına yayıldığı söylenebilir. Kuşkusuz, Aydınlanma düşüncesinin her ülkede algılanışı, uygulanışı, yaşama geçiriliş nedenleri, biçimi ve zamanı farklı olmuştur. Bu nedenle İngiliz Aydınlanması, Fransız Aydınlanması, Alman Aydınlanması, İskoç Aydınlanması, Amerikan Aydınlanması gibi adlandırmalar yapılmaktadır. Kula'nın (2018) altını çizdiği üzere, Aydınlanma aynı zamanda, Doğu coğrafyalarında da yaşanan tarihsel bir süreçtir. Düşünce ve felsefe tarihinin en güçlü evrensel parçalarından birisi olarak

Aydınlanma Felsefesi'nin Türkiye gibi çevre ülkelere kadar ulaşan ve toplumsal sistemleri değiştiren belirleyici etkileri olmuştur.

“Aydınlanma Çağı”, aynı zamanda, önemli bir tarihsel dönemin/sürecin adıdır. “Avrupa insanının bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla oluşturma çabası olarak nitelenebileceğimiz bu dönem, batı uygarlığının tarihsel gelişiminin ve değişiminin düşünsel ve kültürel sonucudur. İngiltere’de başlayan toplumsal değişim (kapitalizmin doğuşu) daha sonra Fransa’da özgürlük hareketi olarak devam etmiştir. Nihayet Almanya’da felsefi temellerini oluşturarak tüm dünyayı etkileyecek modernleşme/batılılaşma hareketine dönüşmüştür” (Çüçen, 2005). Aydınlanma düşüncesinin köklerinin 17. yüzyıla uzandığı söylenebilir. Hatta, “Aydınlanmaya yol açan başlıca düşünsel gelişmeler Rönesans ve Reform hareketleridir” (Bıdak, 2011, s.16) belirlemesi bu sürecin daha da geriye götürülebileceğini göstermektedir. Rönesans, Reform ve Hümanizm dışında Aydınlanma düşüncesini ve hareketini besleyen bilimde deney ve gözlem yönteminin öne çıkması, liberal ve özgürlükçü toplum fikri, kapitalizmdeki gelişmeler ile toplum sözleşmesi İngilteresi anlayışı gibi bilimsel, ekonomik ve felsefi yaklaşımlar olmuştur. Aydınlanma düşüncesinin önde gelen kurucu, geliştirici ve dolayısıyla ana aktör temsilcileri olarak Locke, Descartes, Rousseau, Leibniz, Montesquieu, Voltaire, Herder, Wolff, Diderot, Helvétius, Hume, Gottfried, d’Alembert ve Paine sayılır (Bıdak, 2011, s. 3, 16). Sayılan ve bir kısmı “Ansiklopedistler” olarak anılan bu düşünce insanlarının/filozofların 1751-1772 yılları arasında Fransa’da yayımladıkları “*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*” (Ansiklopedi, veya Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlerin Sistemik Sözlüğü) adlı 17 ciltlik ansiklopedinin (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50533b>) düşünce tarihinde özellikle, bilim, akıl ve deneyi öne çıkararak, insanların düşünme yöntemlerini değiştirmesi açısından çok önemli sarsıcı etkisinin olduğu bilinmektedir. Editörlüğünü uzun süreyle Diderot ve d’Alembert’in yaptığı *Ansiklopedi*, Aydınlanma düşüncesinin temel ilkelerini içeren ve bu düşünce akımı ile özdeşleşmiş/onu temsil eden bir eserdir. Her birisi farklı açılardan çok anlamlı ve tarihsel katkılar yapmakla birlikte, aşağıda da değinileceği üzere, Aydınlanma felsefesi dendiğinde akla gelen ve “Aydınlanma nedir?” adlı kısa yazısıyla felsefi çerçeveyi netleştiren filozofun Immanuel Kant olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kuşkusuz bunların içinde hangisinin “Aydınlanma’nın başkışı” olduğu ya da hangilerinin daha belirleyici olduğu tartışmalıdır. Montesquieu, Voltaire ve Jean– Jacques Rousseau’ya özel ağırlık da verilir, Diderot, Locke ya da Kant “başkışı” olarak nitelenir. Sayılan tüm düşünür ve filozofların düşünsel anlamda birbirini besleyen, geliştiren ve Aydınlanma’yı temsil eden isimler olduğu söylenebilir.

Kant (1784), sözü edilen “*Aydınlanma nedir?*” başlıklı yazısında kavramı çeşitli boyutlarıyla tartışır ve temel ilkelerini ortaya koyar. Ona göre, “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapare Aude! “Aklını kullanma cesaretini göster!” sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır” (Kant, 1784). Kant’ın bu ifadeleri Aydınlanma felsefesi ve düşüncesinin özünü ortaya koyar niteliktedir. Görüldüğü gibi Aydınlanma düşüncesinin merkezinde “akıl” bulunmaktadır. Buna göre, bireysel ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında yol gösterici olan rehber akıldır. Başkasının akli ve kılavuzluğu bizi yetersiz kılar ve bu yetersizlik bizim suçumuzdur. Bu da tembellik ve korkudan kaynaklanır. İnsan ancak kendi aklını kullanabilirse kendine yeter (ergin) duruma gelebilir. Ancak bunu da cesaret ve çalışma ile gerçekleştirebilir. “Aydınlanma’nın manifestosu” denilebilecek bu metin Aydınlanma düşüncesinin temel ilkesinin *akla dayalı yaşamak* olduğunu, aklın en önemli insani değer ve temel belirleyici olduğunu ifade eder. Bu nedenle de Aydınlanma felsefesinin etkili olduğu tarihsel döneme “Aydınlanma Çağı” yanı sıra “Akıl Çağı” adlandırması da yapılır. Bıdak’a (2011, s.13) göre, “Aydınlanma Çağı, akli kurucu ilke olarak benimseyerek, tüm toplumsal yaşamın ve düşünüşün buna göre şekillendirilmesine başlandığı dönemdir.” Bir başka deyişle, Aydınlanma’nın temel kavram, ilke ve değeri *bağımsız eleştirel akıldır*. Aydınlanma düşüncesinde, eleştirel akıl ve özgür iradeye ilişkin bu güçlü merkezi konumlandırma, onun sorgulayan birey ve toplum önerisinin de gerekçesi ve koşulu olmuştur.

Kısaca, Aydınlanmacı düşünce akılcı (rasyonalist) düşüncedir. Aydınlanma’nın akıl kavramına yüklediği işlevi, Cevizci, (2002, s.9), “Kapitalizmin doğduğu ve geliştiği ilk ülke olan İngiltere’de başlayıp, esas Fransa’da güç kazanan, feodal koşulları nedeniyle en geç Almanya’ya erişen ve nihayet 20. yüzyılda da birçok ülkenin modernleşme projelerinde ifadesini bulan bu entelektüel hareket, her şeyden önce mutlak bir akılcılıkla, insan davranışının yegâne rehberinin ... akıl olduğuna beslenen inançla karakterize olur.” biçiminde belirtmektedir.

Aydınlanmacı yaklaşım ve felsefenin temel kavramı olan akıl diğer Aydınlanma ilkelerini ortaya çıkarıp, biçimlendirmektedir. Bu düşünce sistemi aklın ürünü olan bilgi ile temellendirilmiş, bilgiye dayanan akılcı bir bireysel ve toplumsal yaşam önerir. Buna göre, iyi ve doğru bir yaşam akılcı bir yaşamdır ve bu da ancak bilgi ile kurulabilir ve temellendirilebilir. Dolayısıyla, en sistematik, sınanabilir, kanıta dayalı, güvenilir bilgi sistemi olan *bilim*, akıl ile birlikte Aydınlanma’nın ana unsuru sayılmıştır. (Cevizci, 2002, s. 9; Zariç, 2017, s. 39, 41).

Aydınlanma düşüncesinin bir akıl varlığı olarak gördüğü insanı “dünyanın en değerlisi” olarak kabul eder ve merkezi konuma yerleştirir. Bu bağlamda Aydınlanma’nın temel niteliklerinden ve düşünce boyutlarından birisinin **hümanizm (insancılık)** olduğu, insana sadece insan olmasından dolayı büyük ve merkezi bir değer yüklediği söylenebilir. Bu değer, Ortaçağ’da varolanın aksine “*insanın geliştirilebilir*” olduğu önermesini içerir. (Zariç, 2017, s. 40).

Aydınlanma düşüncesi, skolastik dinsel düşünce ve dogmatizm karşısında **laik ve seküler bir devlet ve toplum yapısını** savunur. Yine, “akla dayalı özerk yaşam” ilkesinin ürünü olan bu savunu, Aydınlanma düşünce sisteminin ana karakterleri arasındadır. Bu bağlamda, “Aydınlanma, kuşkuyu, eleştiri ve sorgulamayı doğruyu bulmanın ve ilerlemenin başlıca yolu, yöntemi sayar. Her şeye kuşkuyla bakılması, eleştirilmesi ve sorgulanması gerektiğini söyler... inancı, insanın özel yaşamının ve özgürlüğünün bir parçası olarak kabul eder, din ile devlet işlerinin ayrı tutulması” (Yılmaz, 2019) ilkesini laiklik olarak tanımlar.

Aydınlanma düşüncesinin **toplumsal çoğulculuğa dayalı demokratik** anlayışa ulaşan bir boyutu da bulunmaktadır. Özellikle, laiklik ilkesinin bu anlamda demokrasinin zorunlu ön koşuu olduğu, ancak laik devlet ve seküler toplum yapısının demokrasiyi gerçekleştireceği söylenebilir.

Aydınlanma düşünce sistematığının buraya kadar açıklanmaya çalışılan temel kavram, değer ve ilkelerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Aydınlanma;

1. Etkileri günümüze kadar ulaşmış ve halen süren çok sayıda önemli düşünür ve filozofun oluşturduğu-geliştirdiği *bir düşünce/felsefe akımı* ve düşünsel içeriğin biçimlendirdiği, ağırlıklı 18. yüzyılda ortaya çıkmış olan *tarihsel bir dönem/süreçtir*;
2. Etkileri önce Avrupa’da görülmekle birlikte, *dünyanın diğer coğrafyalarındaki* ülke ve toplumlara da ulaşmıştır; o, *evrensel* bir düşünce hareketi ve toplumsal değişim süreci olmuştur;
3. *Akıl* kavramına dayanır. Bir başka deyişle, o, akıl (eleştirel akıl) üzerine temellenen akılcı bir düşünce akımı ve bireysel-toplumsal yaşam biçimidir;
4. *Bilimi* en önemli yaşamsal etkinlik alanı olarak kabul eder. *Bilimci* niteliği ile pozitivist anlayışa yaklaştığı söylenebilir.
5. Özgür irade sahibi *özerk bireyi* savunur; ona göre, insan kendi aklını kullanmaya cesaret ederek ve korkmadan çalışarak bağımlılıklarından kurtulup, özgürleşebilir ve erginleşebilir.

6. Bireysel ve toplumsal özerkliğin ve uzlaşmanın ön koşulu saydığı *laik devlet ve seküler toplum* yapısını çok önemser, önerir ve savunur.
7. Skolastik düşünce/inanç yapısı ve dogmatizm karşıtıdır.
8. *İnsanın eğitim aracılığıyla geliştirilebilir* olduğunu kabul eder. Bu bağlamda eğitime özel bir önem ve işlev yükler.
9. İnsana sadece insan olduğu için özel ve güçlü bir anlam ve değer yükleyen *hümanist nitelikli* bir düşünce akımıdır.
10. Düşünsel-felsefi bir akım olmanın ötesine geçerek, dünyada toplumsal, ekonomik, siyasal, ideolojik, yönetsel, hukuksal, eğitimsel, kültürel ve teknolojik değişimlere kaynaklık etmiştir. *Laik ulus-devlet ve modernizm* onun en önemli somut toplumsal ve tarihsel yansımaları ve sonuçları sayılmaktadır. Çağdaş *insan anlayışı, demokrasi yaklaşımı ve uygulamalarına* laik hukuk ilkeleri bağlamında söz konusu olan etkileri de önemlidir.

Aydınlanma ile ilgili olarak çalışmamız açısından belirtilmesi gereken en önemli noktalardan birisi de onun sadece bir düşünce/felsefe hareketi ve akımı olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir. Kuşkusuz, yeni ve evrensel bir düşünce/felsefe değişimi, düşünsel bir akım ve süreç olarak başlamasına karşın, “Aydınlanma Çağı” entelektüel bir çerçeve ile sınırlı kalmamış, önceleri Avrupa’da ve daha sonra Amerika ile diğer coğrafyalarda sosyo-ekonomik ve kültürel yapı değişikliklerine kaynaklık etmiştir. Bir başka deyişle, Aydınlanma adı verilen düşünsel değişim süreci çeşitli ülkelerde toplumsal değişimlere yol açmaya başlamıştır. Bu etkiyi, Gümüşlü (2008, s.124), “Aydınlanma düşüncesinin siyasi alana taşmasıyla bu hareket ulus devletlerin oluşumunu ve ardından (veya aynı anlamda) modern toplumun inşasını amaçlayan bir fikir olarak ortaya çıkmıştır.” biçiminde dile getirmektedir. Modernizm ve ulus devletlerin ortaya çıkışı olarak özetlenebilecek etki Aydınlanma düşüncesinin siyasi ve toplumsal sonuçları anlamına gelmektedir. Tanrısal iradeye dayalı krallıkların yerini ulus iradesine dayalı cumhuriyet yapılanmalarının almaya başlaması bu etkiyi açıklayabilir. Bir başka deyişle, yeni ekonomik koşullar ve değişimler ve Aydınlanma düşüncesinin de etkisiyle ortaya çıkan modernizm (modernleşme) ulus-devlet olarak adlandırılan ve uzmanlaşmaları içeren yeni bir toplumsal örgütlenme yapısı ve biçimi yaratmıştır. Bu yapı tüm dünyada varlığını halen koruyan bir örgütlenme/devlet biçimidir.

Aydınlanma düşüncesinin bir başka önemli etkisi bilimsel alanda olmuştur. “Aydınlanma çağının ana fikri, akıl aracılığıyla doğru bilgilere ulaşılabileceği ve bu doğru bilgi ile de toplumsal yaşamın düzenlenebileceğidir. Öte yandan bilim alanındaki önemli gelişmeler

de aydınlanma çağına öncülük eder ve bu çağda ayrıca çok yoğun yeni bilimsel gelişmeler kaydedilir” (Bıdak, 2011, s.14). Bilimde Aydınlanma ile birlikte ağırlık kazanan deney ve gözlem yeni başat yöntemler olarak devrimsel etki yaratır. Bu çağdaki bilimsel gelişmeler bir önceki çağ ile birlikte bilimsel devrimler dönemi olarak nitelenebilecek yoğunluk ve hızdadır. Doğrudan etkilerini halen yaşadığımız söz konusu bilimsel devrimlerin tüm insanlığın gidişini değiştirdiği bilinmektedir.

Aydınlanma düşüncesi bir felsefi akım olmanın ötesine geçerek ulus-devlet, laiklik, çağdaş demokrasi, liberalizm, modern eğitim, bilimsel yaklaşım, aydınlanmacı kültür, sorgulayan birey, eşitlikçi düşünce, insan hakları ve çağdaş hukuk gibi kavram ve kurumların ortaya çıkmasında işlevsel roller oynamıştır. Kısaca, Aydınlanma düşüncesinin etkileri sadece düşünsel/entelektüel alanla sınırlı kalmamış, yeni toplumsal, siyasal, ekonomik, hukuksal, eğitimsel, bilimsel ve kültürel gelişmeler ile yapıların da önemli tarihsel kaynağı olmuştur. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti bağlamında yapılacak değerlendirme bu temel düşünceye/öncüle dayanmaktadır.

3. Aydınlanma Süreci/Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde 1919 yılında başlattığı Ulusal Kurtuluş Savaşı ile bağımsızlığını kazanmış, söz konusu bağımsızlık 24 Temmuz 1923’de imzalanan Lozan Antlaşması ile uluslararası düzeyde onaylanmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde resmi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin bir Aydınlanma ve dolayısıyla modernleşme projesi olduğu, büyük ölçüde aydınlanmacı özellikler taşıdığı söylenebilir. Ancak Türkiye’nin, Cumhuriyet öncesinde, özellikle Osmanlı toplumunda yaşanan ve genellikle “batılılaşma” olarak adlandırılan İslahat, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Aydınlanma düşüncesi ile tanıştığı ve belirli ölçüde yol aldığı bilinmektedir. Bu tanışma ve yerleşme süreci Fransız İhtilali ile daha da hızlanmış ve Osmanlı aydınının Aydınlanma düşüncesine dayalı yaklaşım ve ideolojilerle buluşmasına neden olmuştur. Tanzimat döneminin Aydınlanmacı düşünce eğilimi doğal olarak Cumhuriyet’e yansımış/geçmiş ve özellikle Atatürk tarafından Cumhuriyet’in düşünsel temeli olarak kullanılmıştır. Turan (2007, s. 35), “Cumhuriyet Türkiye’inde uygulamaya konulan değerlerin Tanzimat reformundan ve onun gerisindeki Fransız ihtilalinden kaynaklandığını” belirterek, “Tanzimat girişiminin gerisinde de Avrupa’daki Aydınlanma akımının etkisinin bulunduğunu” öne sürmektedir. Bu konuda, Bıdak (2011, s.18) da benzer bir yaklaşımı dile getirerek, “1789 Fransız İhtilali’nin bütün dünyayı etkileyen sloganlarının taşıdığı anlayış ve Batı’nın yeni düşünce akımları 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Aydınlarının düşüncesine hâkim olmuştur.” demektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, Aydınlanma düşüncesi Osmanlı coğrafyasına Tanzimat döneminde girmiş, daha sonra özellikle Atatürk ve diğer bazı sivil-as-

ker aydınlar tarafından Cumhuriyet'e taşınmış ve Cumhuriyet'in kurucu felsefesi olmuştur. Bıdak (2011, s.79, 86), bu durumu, "Türkiye Cumhuriyeti yeni yapısını çok önemli bir felsefe üzerinde yükseltti. Bu da batının üç yüz yıl kadar önce erişip giderek geliştirdiği 'Aydınlanma Felsefesi'dir." biçiminde açıkça ortaya koymakta ve Türkiye'nin Aydınlanmacı niteliği ile İslam ülkeleri arasında özgün bir örnek oluşturduğunu dile getirmektedir. Günay (2022) da aynı noktayı, "Cumhuriyet, Batı dışı toplum ve kültürlerde, özellikle de İslamiyetin çoğunlukla benimsendiği bir toplumda, aydınlanmanın mümkün olduğunu ortaya koymuştur." ifadesi ile vurgulamaktadır. Toynbee'nin (2014, s.41) "Adeta batı dünyasındaki Rönesans, Reform, 17. yy. sonlarındaki lâik, bilimsel düşünce evrimi, Fransız İhtilâli ile endüstri devriminin hepsi birden, Atatürk'ün yaşam süreci içerisine sıkıştırılmış ve yasalarla zorunlu kılınmıştır." belirlenmesi Cumhuriyet'in Aydınlanmacı özelliklerini ortaya koyan bir başka saptamadır. Dolayısıyla, "Felsefi açıdan Türk milli demokratik devrimi bir aydınlanma devrimidir. Esin kaynağı 18. yüzyılda Avrupa'da başlatılmış olan Aydınlanma hareketidir" (Bıdak, 2011, s.121).

Günay'ın, (2022) açık ifadesiyle, "... Cumhuriyetin kuruluş felsefesi, Aydınlanmaya dayanır." Bunun en somut göstergesi Atatürk'ün Cumhuriyet'le birlikte gerçekleştirdiği tüm devrimlerdir. Ancak bu süreci irdelemeden önce Cumhuriyet'in bir Aydınlanma projesi olduğunun ipuçlarını verecek Atatürk'e ait düşünce ve söylemlere de dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin Aydınlanmacı niteliğinde özellikle kurucu lider olarak Atatürk'ün büyük ölçüde Aydınlanmacı düşüncelere sahip olması, bunları uygulamaya geçirme kararlığı ve çabasının belirleyici olduğu söylenebilir. Onun, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir!" ve "Benim mirasım akıldır, bilimdir!" ifadeleri, slogan olmanın çok ötesinde bir zihin/düşünce yapısını yansıtmaktadır. Bir önceki bölümde ayrıntısıyla açıklandığı üzere, akıl ve bilim Aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturur. Bir başka deyişle, Aydınlanma akıl ve bilim üzerinde temellenen, onların yol göstericiliğini benimsemiş bir düşünce akımıdır ve Cumhuriyet'in kuruluşunda bu kavramlar yapıcı ve yönlendirici temel unsur/ilke olmuştur. Atatürk ülkeye ilişkin aldığı tüm kararlarda ve bunların uygulamaya geçirilişinde akıl, bilim ve bilimsel yöntem/yaklaşım ile davranmaya çalışmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte gerçekleştirdiği tüm devrimlere kaynaklık eden bu yaklaşım özellikleri açısından tam anlamıyla Aydınlanmacı düşüncenin ürünüdür. Nitekim, Bıdak (2011, s.94), bu gerçeği, Cumhuriyet'in kurucu felsefesi sayılan Kemalizm'i, "akla, mantığa ve bilime dayalı rasyonalizm (akılcılık) ve pozitivistizm (olguculuk) yönelme" biçiminde ifade etmektedir.

Atatürk'ün akıl ve bilime yönelik yaklaşımının güçlü bir Aydınlanmacı anlayışı temsil etmesinin ötesinde, onun Atatürkçülük ya da Kemalizm olarak adlandırılan temel fikir ve ilkelerinden oluşan ideolojisine bakmakta yarar bulunmaktadır. Her ne kadar bir siyasal par-

tinin ilkeleri gibi görünse de “altı ok” olarak adlandırılan ve her birisi Atatürkçü ideolojinin/düşünce yapısının ve Cumhuriyet’in kurucu felsefesinin ana unsurlarını içeren kavramlar doğrudan Aydınlanma kavramlarıdır. Bu kavramlardan “devletçilik” ilkesinin 1929 Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle zorunlu olarak eklendiği ve bunun Aydınlanma ile ilişkisinin görece zayıf (ulus-devlet anlayışı itibarıyla de güçlü) olduğu söylenebilir. Dolayısıyla cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, halkçılık, devletçilik ve devrimcilik ilkelerinin tümü Aydınlanma düşüncesinin temel kavramlarıdır. Bir başka deyişle, Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi olarak Atatürkçülük (Kemalizm) Aydınlanma düşüncesinin temel kavram ve ilkelerinden kök almaktadır.

Atatürk’ün söylemleri yanı sıra onun ve kadrolarının hayata geçirdiği köklü değişim projeleri ve devrimlerin Cumhuriyet’in bir Aydınlanma hareketi/süreci olduğunu ortaya koyan güçlü somut göstergeler olduğu söylenebilir. Türkiye için yönetim biçimi olarak Cumhuriyet tercihi başlı başına bir Aydınlanma düşüncesi yansımasıdır. Atatürk’ün böylesi büyük bir karar verip bir yönetim biçimi olarak Cumhuriyet’i seçmesi kişisel ve duygusal bir tercih ve karar olmayıp, akılcı ve bilimsel bir yaklaşımın sonucudur. Bıdak’ın (2011, s.93) deyişle, “Türkiye Cumhuriyeti gelip geçici bir macera duygusunun sonucu olarak kurulmuş bir düzen değildir. Tarihsel koşullar ve devrimlerin sosyolojik yasaları devlet biçiminin gerçek anlamıyla bir “cumhuriyet” olmasını gerektirmiştir.” Atatürk Cumhuriyet’e tarih ve sosyoloji biliminin verileri ve yöntemleriyle karar vermiş görünmektedir. Dolayısıyla bu konuda Aydınlanma’nın bilimi temel alan yaklaşımı söz konusudur. Hatta bu bilim anlayışının zaman zaman pozitivist nitelikler taşıdığı, “Kemalist İnkılâbın en belirgin özelliklerinden biri pozitivist ruha sahip olmasıdır” (Bıdak (2011, s. 90) biçiminde belirtilmektedir. Pozitivizmin Aydınlanmacı bilim anlayışına belirli ölçüde karşılık geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet, bilim konusunda zaman zaman gösterdiği pozitivist yaklaşımı niteliğiyle de Aydınlanmacı bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Ulus-devlet yapısının Aydınlanma sürecinin bir sonucu olduğu yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet ile birlikte Türkiye’de de bir ulus-devlet inşası sürecine girilmiştir. Bir başka deyişle, Cumhuriyet’in temel amacı, dünyada Ortaçağ’ın bitişi ve Mondros ve Sevr Antlaşmalarıyla birlikte devrini tamamlamış olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan ulus-devlete geçişi sağlamaktır. Türkiye Cumhuriyeti devleti Aydınlanma anlayışının ulus-devlet ilkesi temelinde uygulamaya geçirilen en büyük ve somut ürünü olmuştur. “T.B.M.M.’nin açılması ile birlikte, ulusal egemenlik fikrinin meşruluğu tartışılmaz bir biçimde ortaya konurken; Atatürk’ün “yeni bir Türk Devleti” ülküsünü de gerçekleştiriyordu. ‘Egemenlik Kayıtsız Şartsız Ulusundur’ hükmü, yeni Türk Devleti’nin egemenlik anlayışını, kaynağını halktan alan

insan hakları esaslarına dayanıyordu. 23 Nisan 1920’de egemenlik İstanbul’dan Ankara’ya (saltanattan halka) geçmekle kalmıyor, egemenliğin kaynağı ve yapısı da kökten değişiyordu” (Bıdak, 2011, s.91). Söz konusu değişim tam olarak Aydınlanmacı ulus-devlet ilkesini hayata geçirmiştir. “Tüm bu nedenlerden dolayıdır ki, Mustafa Kemal, egemenliği, padişahı alıp, ulusa verme işini de, pek dikkatli ve ihtiyatlı bir şekilde gerçekleştirmiştir... Ulusal egemenliğin bütün bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ve demokratik bir düzenin kurulabilmesi için saltanatın kaldırılması gerekiyordu” (Bıdak, 2011, s.76, 77). Kısaca, Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet yapısı onun Aydınlanmacı özelliklerinden en dikkati çekenidir.

Aydınlanma düşüncesinin uygulamaya yansıyan en önemli temel ilkeleri ve kavramları arasında kuşkusuz laiklik ve sekülerizm bulunmaktadır. Bu kavramlar hem ideolojik olarak Atatürkçülüğün hem de bu ideolojinin çıktısı olan Cumhuriyet’in ana kurucu unsurları ve ilkelerinden olmuştur. “Kemalist Devrim, tekkeleri, zaviyeleri kapattı. Tarikatları yasadışı ilan etti. Şeyhlik, müritlik, çecelebilik gibi ortaçağ kurum ve ilişkilerini ortadan kaldırmak için kapsamlı bir Aydınlanma hareketine girişti.” (Perinçek, 2009). Bunların dışında, 1928 yılında din ile ilgili maddenin anayasadan çıkarılması (*Teşkilatı Esasiye Kanunu*, 1924-1340), tekke ve zaviyelerin kapatılması (*Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin...*, 1925), Hilafetin kaldırılması (*Hilafetin İlgasına ve...*,1924), okullarda karma eğitimin başlatılması, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi (*Belediye Kanunu*, 1930) gibi köklü değişimler de Aydınlanma anlayışının laiklik ilkesi çerçevesinde hayata geçirilen uygulamalarıdır.

Yukarıda açıklandığı üzere, Aydınlanma düşüncesinin temel kavramlarından bir diğeri hümanizmdir. İrmak (1992, s. 174), “Hümanizmin birinci eseri, Rönesans’tır. Avrupa’nın yeniden doğuşu olan bu hareketi, skolastiğin yerine aklın, nakilciliğin yerine gözlem ve deneyin, teokrasi yerine lâikliğin ikame edilmesidir diyerek de Kemalist lâikliğin temellerinden birinin de hümanizm olduğuna işaret eder.” Dolayısıyla, Cumhuriyet’in Aydınlanma’nın temel kaynaklarından ve yansımalarından birisi sayılan hümanist niteliği onun Aydınlanmacı yapısını ortaya koyan bir başka özelliktir.

Cumhuriyet Türkiye’sinde Aydınlanmacı yaklaşımın en belirgin yansımalarını eğitim alanında yapılan değişikliklerde görmek olanaklıdır. Bıdak’a (2011, s.90) göre, “Kemalist İnkılâbın en belirgin özelliklerinden biri pozitivist ruha sahip olmasıdır...Topluma hakim olan skolastik düşünceyi yıkmamanın en iyi aracı, pozitif bilimlere ağırlık veren bir eğitim ve öğretim programının uygulanmasıdır. Bunun için okul programlarında, Osmanlılar döneminde yer verilmeyen pozitif bilimlere Cumhuriyet döneminde büyük ölçüde yer verilmiş. Lâik düşünce pozitif bilimler yoluyla yerleştirilmek istenmiştir. Bundan dolayı Matematik, Fizik,

Kimya vb. bilimlerin öğretimine büyük önem verilmiştir.” Bu çerçevede, 1940’lı yıllardaki klasik eserlerin Türkçeye çeviri sürecinde Mill Spencer, Renan, Comte, Hegel gibi pozitivist düşünceye sahip yazarların eserlerine yer verildiği söylenebilir. Ayrıca, 1928 yılında Harf Devrimi’nin (*Türk Harflerinin Kabul ve...*, 1928) gerçekleştirilmesinde Aydınlanmacı bir sosyo-kültürel yapı oluşturma amacının da söz konusu olduğu söylenebilir.

Bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti’nin Aydınlanma düşüncesine dayandığını, büyük ölçüde onu yansıttığını ortaya koyan noktaları şöylece özetlemek olanaklı görünmektedir:

1. Cumhuriyet’in Osmanlı’dan devraldığı düşünce yapısı özellikle Fransız İhtilali’nin etkisiyle Tanzimat Dönemi’nde oluşan ve II. Meşrutiyet’te olgunlaşan Aydınlanmacı felsefedir.
2. Cumhuriyet’in Atatürkçülük (Kemalizm) olarak adlandırılan kuruluş felsefesinin ana ilkeleri olan milliyetçilik, halkçılık, laiklik, cumhuriyetçilik, devletçilik ve devrimcilik Aydınlanma düşüncesinin kavramlarıdır.
3. Cumhuriyet ile birlikte gerçekleştirilen tüm köklü dönüşümler ve devrimler Aydınlanma düşüncesinden esinlenmiş, ona dayanmıştır.
4. Cumhuriyet düşüncesi ve uygulamaları Aydınlanma’nın temel kavramları olan akla ve bilime dayanmaktadır.
5. Cumhuriyet’in tam bağımsız ulus-devlet inşa süreci özelliği açıkça ulusal egemenlik ilkesine dayalı bir Aydınlanma hareketi girişimidir.
6. Laiklik/sekülerlik anlayışı ve bu doğrultuda gerçekleştirilen dönüşümler Cumhuriyet’in Aydınlanmacı özelliğinin güçlü bir göstergesidir.
7. Cumhuriyet’in hümanist yaklaşımı esas alan özelliği tipik bir Aydınlanma düşüncesi etkisidir.
8. Cumhuriyet ile kurulan eğitim sistemi bilimsel ve çağdaş yapısıyla tam olarak Aydınlanmacı özellikler taşımaktadır.
9. Cumhuriyet’in oluşturduğu insan haklarına dayalı laik-pozitif hukuk sistemi Aydınlanmacı bir hukuk yapısıdır.
10. Cumhuriyet’in kurmaya çalıştığı sosyo-kültürel yapı kul yerine bireyi/vatandaşı esas alan Aydınlanmacı nitelik taşır.

Yapılan irdellemeler ve belirlemelere çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin Aydınlanma düşüncesine/felsefesine dayalı tarihsel bir süreç ve modernleşme projesi olduğu söylenebilir.

4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Aydınlanmacı Yapılanmasında Kütüphane Kurumunun İşlevleri

Bir önceki bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin çok büyük ölçüde Aydınlanma düşüncesine dayandığı açıklanmaya çalışılmıştı. Bu bölümde, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı niteliğini kazanmasında, bir başka deyişle, Aydınlanma düşüncesinin çeşitli toplumsal alanda hayata geçirilmesinde kütüphane kurumuna yüklenen işlevler ve üstlendikleri roller değerlendirilecektir. Söz konusu değerlendirme önce kuramsal ilişkilendirme yoluyla, daha sonra da Aydınlanma bağlamında işlev yüklenen kütüphane örnekleri/modelleri üzerinden yapılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi kütüphane tarihi bir bütün olarak irdelenmemekte, döneme Aydınlanmacı anlayış ve uygulamalar bağlamında katkı sunan ve dönemin kütüphane hareketlenmesinde belirleyici/temsili etkileri olan örneklerin tartışılması hedeflenmektedir. Kuşkusuz, çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmamasına karşın, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde çıkarılan ve kütüphane kurumunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyerek, onlara Aydınlanma yaklaşımı çerçevesinde yeni roller yükleyen *Tevhidi Tedrisat Kanunu* (1924), *Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu* (1925), *Maarif Teşkilatına Dair Kanun* (1926), *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun* (1928) ile *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* (1934) gibi yasalar gözden kaçırılmamalıdır. Söz konusu yeni yasal düzenlemeler Aydınlanma anlayışının ulus-devlet, laiklik/sekülerlik, milliyetçilik, vatandaşlık, akıl, bilgi, bilim gibi temel ilke ve kavramlarına dayandırılmış ve böylece Cumhuriyet'in Aydınlanmacı nitelikler kazanmasında kütüphane kurumunun katkı/destek vermesine yönelik hukuksal bir zemin hazırlamıştır.¹

Çalışmamızın amacı açısından Cumhuriyet'in 1923-1950 yılları arası dönemini ele almak anlamlı bulunmuş ve çalışma bu alt dönem ile sınırlandırılmıştır. Çünkü, özellikle Atatürk döneminde gerçekleştirilen köklü dönüşümler Cumhuriyet'e Aydınlanmacı bir nitelik kazandırmıştır. Ancak 1950'li yıllardan itibaren bu yaklaşımdan, bir başka deyişle Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinden yani, Aydınlanmacı anlayıştan hem düşünsel hem de uygulamalar düzeyinde uzaklaşmaya başlandığı söylenebilir. Hatta bu dönemi, Aydınlanma felsefesinden kopma nedeniyle "karşı devrim" olarak niteleyen sosyolojik ve siyasal yaklaşımlar (Kongar ve Kalkandelen, 2022) bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı açısından, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı dönemini değerlendirmenin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Çalışmaya, bu dönem Aydınlanmacı yaklaşım itibarıyla temsil eden kütüphane modelleri/örnekleri olarak Türk Ocağı Kütüphaneleri, Halkevi Kütüphaneleri, Köy Enstitüsü Kütüphaneleri, Türkiye

1 Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Soysal, 1987, 1988; Süzmetaş, 1998; Anameriç, 2008a; Oğuz, 2010, 2010a; Alpay, 1976; Avcı, 2017.

Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Milli Kütüphane ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi dahil edilmiştir.

4.1. Cumhuriyet'in Aydınlanmacı Niteliği-Kütüphane Kurumu İlişkisi

Kuramsal olarak, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı niteliğinin oluşturulmasında ve hayata geçirilmesinde kütüphane kurumuna gereksinim duyulmasının zorunlu olduğu söylenebilir. Cumhuriyet ile kütüphane kurumunu Aydınlanma anlayışı bağlamında ve kuramsal olarak ilişkilendirmeyi sağlayacak temel unsur **akıl** ve dolayısıyla bunun özünü oluşturan **bilgi** kavramıdır. İlk bölümde açıklandığı üzere, akıl ve bilgi Aydınlanma Felsefesinin/düşüncesinin temel kavramlarıdır. Bir başka deyişle, Aydınlanma düşüncesi akla dayalı, toplumsal yaşamın her unsurunu aklın terazisinde değerlendirmeyi ilke sayan bir felsefedir. Bu felsefenin topluma ulaştırılması, benimsetilmesi ve toplumsal hayatın çeşitli alanlarına ve uygulamalarına yansıtılması, aklıyla, yani bilgi ile düşünen, sorgulayan ve yaşayan bir toplumsal yapının yaratılmasına bağlı görünmektedir. Kütüphane, toplumu bilgi ile buluşturan, sunduğu bilgi ile onun aklıyla yaşamasına katkıda bulunan bir kurumdur. Dolayısıyla aklıyla yaşamada toplumun ve bireylerin gereksinim duyduğu bilgi ücretsiz olarak, en geniş ve güvenilir biçimde kütüphane kurumu tarafından sağlanıp, sunulabilir. Bilginin toplumsallaşmasında çocuk, okul ve halk kütüphanelerinin rolü Cumhuriyet'in Aydınlanmacı niteliğinde önemli işlevler yüklenmiştir. Bu ilişki, Cumhuriyet Türkiye'si için Türk Ocağı Kütüphaneleri, Halkevi Kütüphaneleri, Köy Enstitüsü Kütüphaneleri, TBMM Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi örnekleri üzerinden bir sonraki bölümde değerlendirilecektir.

Aydınlanma düşüncesinin ve dolayısıyla Cumhuriyet'in dayandığı bir diğer temel kavram, daha önce de vurgulandığı üzere **bilimdir**. *Kütüphane kurumu bilimin ve bilimsel araştırma sürecinin organik bir parçasıdır*. Kütüphane, araştırma sürecinin her aşamasında işlev yüklenen, özellikle araştırmalarda gereksinim duyulan bilgiyi/veriyi sağlama rolünü üstlenen bilgi kurumudur. Bu nedenle Aydınlanma anlayışına dayalı bir toplumsal yapının inşasında bilime duyulan zorunlu gereksinim, onun organik parçası olan kütüphane kurumunu gerektirir. Üniversite kütüphaneleri, milli kütüphane gibi araştırma kütüphaneleri tüm dünyada olduğu gibi Cumhuriyet Türkiye'sinde de araştırma sürecinin ve dolayısıyla bilimin en önemli bileşeni olmuştur. Konu bir sonraki bölümde TBMM Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi bağlamında ele alınacaktır.

Ulus-devlet anlamına gelen modern devlet Aydınlanma düşüncesinin önerdiği toplumsal örgütlenme yapısıdır. Ulus-devletin inşasında ilgili topluma ulus (millet) bilinci kazandırmak,

onlarda **vatanlaşlık bilinci** yaratmak ve benimsetmek hem gerekli hem de zorunlu sayılmaktadır. Toplumsal düzeyde içselleştirilmiş, kalıcı kılınmış bilgi anlamıyla ulus bilinci oluşturmada toplumsal bilgi kurumu olarak kütüphanenin rol alması kaçınılmaz görünmektedir. Bir toplumun ulus(laşma) bilincini geliştirmede toplumun okuryazar kılınması, cahillikten kurtarılması ve ulusal dilinin güçlendirilmesi en önemli uygulama alanları arasında yer alır. Kütüphane kurumu söz konusu alanlarda doğrudan katkı/destek sağlayan toplumsal kuruluştur. O, Aydınlanmacı toplum/devlet niteliğindeki ulus-devlet yapısının inşası için gerekli olan toplumsal bilincin oluşturulmasına, sunduğu bilgi ile katkı sağlayan, bu açıdan işlev yüklenen kuruluştur. Özellikle Türk Ocağı ve Halkevleri'nin dil ve ulus bilinci (milliyetçilik) yaratma çabalarında kütüphanelerinin üstlendikleri rol Cumhuriyet Aydınlanması'nda özgün bir yer tutmaktadır.

Ulus-devlet gibi Aydınlanma anlayışının temel kavramları arasında yer alan **laik Cumhuriyet'in kurulması ve özellikle yaşatılması** toplumda öncelikle Cumhuriyet ve laiklik bilincinin geliştirilmesini gerektirir. Bu nitelikteki toplumsal bilincin de kaynağı bilgi ve bu yönde gerçekleştirilecek bilgilendirme süreçleridir. Bir bilgi kuruluşu olarak kütüphane kurumu, söz konusu bilgilendirme sürecinde bilgi sunma hizmeti ile doğrudan işlev yüklenir. Nitekim, Baysal'ın (1973, s. 109) da belirlediği üzere, “Cumhuriyet'ten sonra laik kültür kurumları oluşturulurken en büyük gelişme gösteren alanlardan biri de kütüphane ve kütüphanecilik alanı” olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yöndeki Aydınlanmacı inşasında özellikle Türk Ocağı Kütüphaneleri ile Halkevi Kütüphanelerinin işlevleri aşağıda değerlendirilecektir.

Aydınlanma düşüncesinin/felsefesinin hayata geçirilmesinde, bu düşünce sistemine dayalı bir toplum oluşturmada en önemli aracın **eğitim** olduğu söylenebilir. Aydınlanmacılar, bu bağlamda, eğitime özel ve ağırlıklı bir rol yüklerler. Onlara göre, bilimsel ve laik nitelikli eğitim modern toplum kurmanın başlıca aracıdır. Cumhuriyet Türkiye'sinde de söz konusu Aydınlanmacı bakışın, varlığını güçlü biçimde hissettirdiği söylenebilir. “Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte modern ve çağdaş bir ülke yaratma anlamında eğitim kurumlarına büyük bir önem verilmiştir. Aydınlanmanın gerçekleşmesi ve bilimin aydınlığının halka götürülmesi için etkili bir eğitim sürecine gereksinim duyulmuştur. Bu anlamda Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte modernleşme benimsenmiş ve aydınlanmanın önü açılmaya çalışılmıştır.” (Aykac ve Aykaç, 2021, s. 535). Dinsel nitelikli ve “nakile” dayalı medrese eğitiminden “akla” dayalı çağdaş bilimsel eğitime geçiş Atatürk'ün en önemli ilk hedefleri arasında yer almıştır. Atatürk, “Laik eğitime yönelik atılımları kütüphaneyle bütünleştiren, kütüphaneyi eğitimin bir parçası olarak algılayan Atatürk, eğitimin ve dolayısıyla kütüphanenin önemini daha Cumhuriyet ilan edilmeden yaptığı konuşmalarında ifade etmiştir.” (Avcı, 2017, s. 78).

Bilimsel nitelikli bir eğitimin kütüphane kurumunu gerektirdiği, kütüphanenin bilimsel eğitimin organik parçası olduğu açıktır. Dolayısıyla, Aydınlanma anlayışı temelindeki toplum yaratma çabası modern eğitim sistemini zorunlu kılar, bu durum da kütüphane kurumunun eğitim sürecinde işlevsel roller almasını gerektirir.

Aydınlanma felsefesine dayalı bir toplum yapısının kütüphane gerektiren bir başka önemli unsuru **kültürel değişim** olarak adlandırılabilir ve feodal dönemin kul rolündeki insanını modern toplumun aklıyla yaşayan, sorgulayan bireyine dönüştürme ilkesinden kaynaklanır. Bir insanın bireyleşmesi, sorgulayan birey olması Kant'ın da deyişiyle, kendi aklını kullanması ile olanaklıdır. Bu ise kişinin ve toplumun bilgi ile yaşamasını, yaşamını bilgiye dayandırmasını gerektirir. Kütüphane kurumu tam da bu noktada işlev yüklenerek, “kuldan bireye geçişte”, düşünen ve sorgulayan toplumu yaratmada bireyi bilgi ile buluşturarak rol oynar.

Kısaca, Aydınlanma ilkelerine dayalı bir toplum yaratma ve yaşatmada kütüphane kurumu akıl, bilgi, bilim, vatandaşlık kavramları ile modern eğitim sistemi ve bireyliğin söz konusu olduğu kültürel yapının oluşturulmasında üstlendiği işlevler çerçevesinde rol oynamaktadır. Bu ilişkiyi Türkiye Cumhuriyeti örneğinde değerlendirmek çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

4.2. Cumhuriyet'in Aydınlanmacı Yapılanmasında Kütüphane Kurumunun İşlevlerini Etkileyen Yasal Yapı (Mevzuat) Düzenlemeleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle ilk 10-15 yılı, Ortaçağ imparatorluk yapısından ulus-devlet yapısına geçişi sağlayan köklü değişiklikler ve devrimler dönemidir. Bu çerçevede Saltanat ve Hilafet kaldırılarak ülkenin hukuk sistemi bütünüyle değişmiştir. Yeni Anayasa (*Teşkilatı Esasiye Kanunu*, 1924) yapılmış ve toplumsal hayatın her alanına yönelik çok sayıda yeni yasalar çıkarılmış ve Cumhuriyet'in hukuksal temeli atılmaya çalışılmıştır. Yapılan anayasanın ve çıkarılan yasaların genellikle Aydınlanma ilkelerine dayalı modern bir ulus-devlet sistemi kurmak ve toplumsal yapı inşa etmek hedefinde olduğu söylenebilir. Çıkarılan yasalardan bazılarının ülkedeki kütüphane kurumunu ve hizmetlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilecek nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Bu etki, genellikle, yasaların kütüphanelere Aydınlanma anlayışı ilkeleri doğrultusunda yeni sorumluluk ve işlevler yüklemesi yönünde olmuştur.

Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından çok kısa bir süre sonra 1 Mart 1923'te TBMM'de yaptığı konuşmada kütüphane kurumuna ilişkin bakışını ortaya koymuştur. O, “Ameli ve şamil bir maarif için hudud-ı vatanın merkez-i mühimmesinde asri kütüphaneler, darülmesailer, müzeler tesisi lazım olduğu gibi bil-hassa şimdiki teşkilat-ı mülkiyeye nisbetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla techizi icab etmektedir” (Soysal, 1998, 107) diyerek,

kütüphaneleri diğer eğitim ve kültür kurumları ile bütünlüğü içinde kabul etmiş ve birlikte yaygınlaştırılmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu bütünlükçü bakış açısı da Aydınlanmacı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet'in özellikle kuruluş sürecinde kütüphanelere Aydınlanma yaklaşımı çerçevesinde yeni roller yükleyen başlıca yasal düzenlemelerin *Tevhidi Tedrisat Kanunu* (1924), *Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu* (1925), *Maarif Teşkilatına Dair Kanun* (1926), *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun* (1928) ile *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* (1934), olduğu söylenebilir.

Tevhidi Tedrisat Kanunu (1924), Osmanlı döneminde çeşitli vakıfların kendi amaçlarına göre gerçekleştirdikleri dinsel nitelikli ve çok başlı eğitimin yerini ulus-devletin vatandaş odaklı tek başlı eğitim sistemine geçişini sağlayan bir düzenlemedir. Bu yasa ile ülkedeki tüm okullar Maarif Vekaleti'ne (Eğitim Bakanlığı'na) bağlanmış, eğitimin içeriği ve örgütlenmesi vatandaş yetiştirme hedefine sahip ulusal bir nitelik kazanmıştır. Bir başka deyişle, "bu kanun ile kütüphaneler; ... kuruluş, yönetim ve mali kaynakları bakımından Maarif Vekâleti'ne bağlanarak Atatürk'ün amaçladığı şekilde millî ve laik bir kurum durumuna getirilmiştir" (Soysal, 1987, s. 20-21). Böylece, kütüphaneler kamusal nitelik kazanarak, süreklilikleri "güvence altına almıştır" (Süzmetaş, 1998, s. 79). Bu yasa, Aydınlanma düşüncesinin temel kavramları arasında bulunan vatandaş odaklı ulus-devlet yapısının inşası çerçevesindeki hedefin eğitim alanına ilişkin düzenlemesi niteliğindedir ve kütüphane kurumu da bu düzenlemeye dahil edilerek, ulusal laik eğitim sisteminin destekleyici işlevsel parçası haline getirilmiştir.

Kısa adıyla *Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu* (*Tekke ve Zaviyelerle...*,1925) eğitimin tümüyle laikleştirilmesi ve ülkede dağınık halde vakıf, medrese, tekke, zaviye, cami, türbe vb. çeşitli kurumlara ait olan tüm kütüphanelerin Maarif Vekilliği'ne bağlanarak, dermelerinin denetim altına alınmasını sağlamıştır. Bir başka deyişle, Türkiye'nin tüm kütüphaneleri ve bunlara ait dermeler Maarif Vekilliği'nin yönetim, denetim ve korumasına geçmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, bu Yasa ile "eğitim tamamen laikleştirilmiştir" (Anameriç, 2008a, s. 136; 2009). Dolayısıyla, Yasa'nın kütüphane kurumu açısından Aydınlanma kavramı bağlamında anlamı ve önemi, kütüphanelere "eğitim laikleştirilmesi sürecinde bilgi sağlayan kuruluş" olarak işlev yüklemesinden kaynaklanmaktadır.

"Türk eğitim, kültür ve yayın yaşamı için önemli bir gelişme" (Soysal, 1987, s. 31) olarak değerlendirilen ve *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun* (1928) ile uygulamaya geçirilen *Harf Devrimi*, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı niteliğini kazanmasında anlamlı bir içerik ve etkiye sahip görünmektedir. Söz konusu Yasa ve ona bağlı olarak gerçekleştirilen Harf

Devrimi “hem uluslaşma sürecinin önemli bir parçasını hem de eğitimin modernleşmesinde önemli bir gelişmeyi ifade etmektedir” (Anameriç, 2008a, s. 134). Kullanılmakta olan Arap harflerinin hem zor hem de Türkçe’nin ses yapısına uygun olmayışı, ayrıca hedef olarak alınan evrensel çağdaş uygarlık süreci/Aydınlanma yaklaşımı ile de uyuşmaması nedeniyle Latin kökenli alfabe geliştirilmiş ve halkın yeni harflerle hızlı biçimde okuma yazma öğrenmesi için seferberlikler ve büyük kampanyalar düzenlenmiştir. Buna yönelik olarak açılan Millet Mektepleri’nin yanı sıra kütüphaneler de Halkevleri, Halk Odaları, Halk Okuma Odaları ile birlikte çok önemli işlevler yüklenmiş ve halkın okuryazar yapılmasına yönelik çabaların ve gerçekleştirilen kampanyaların önemli parçası olmuştur. Halka okuma materyalleri sağlama, okuryazarlık kurslarına mekansal olanaklar yaratma gibi roller oynayan kütüphaneler, bu sayede halkın kütüphane algısını da değiştirmeye başlamıştır. Bunun dışında, Harf Devrimi sonucu kütüphane kurumunun geleneksel “koruma” işlevi “kullandırma” işlevine dönüşmeye başlamış (Oğuz, 2010a, s. 96), dermelerin nicelik ve nitelik açısından yetersizliği ortaya çıktığı için desteklenmeleri söz konusu olmuş (Alpay, 1976) ve yayın sayılarının hızla artmaya başlamasıyla da hem bir Milli Kütüphane gereksinimi belirmiş ve bu kütüphanenin derme oluşumu için gerekli olan *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*’nun (1934) çıkarılmasına karar verilmiştir (Oğuz, 2010, s.70). Kısaca, kütüphane kurumu Aydınlanmacı bir Cumhuriyet için gerekli görülen Harf Devrimi’nin hayata geçirilmesinde önemli bir rol almış, Cumhuriyet’in Aydınlanmacı nitelik kazanmasında anlamlı işlevler yüklenmiştir.

Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu (1934), Cumhuriyet Dönemi’nde kütüphane kurumunu ve hizmetlerini en yakından ve doğrudan etkileyen bir yasa olmuştur. 1934 yılında bizzat Atatürk’ün emriyle çıkarılan yasa ulus-devlet olmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti için ulusal belleğin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Türkiye’de yayımlanan tüm yayınların Ankara İl Halk, Beyazıt Devlet, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ile İzmir Milli Kütüphane’de toplanacağı, bir nüshanın da ileride kurulması planlanan Milli Kütüphane için saklanacağı yasayla kararlaştırılmıştır (Avcı, 2017, s. 102). Hem yayın yaşamını hem de kütüphane kurumunu doğrudan etkileyen Yasa, ülkede bibliyografik denetimin sağlanması, araştırma altyapısının oluşturulması ve ulusal kültürün korunarak geleceğe taşınması yanı sıra Milli Kütüphane’nin kuruluşuna giden yolu açtığı için de büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu Yasa’ya dayanarak *Türkiye Bibliyografyası* da yayımlanmaya başlanmıştır. Bu Yasa’nın Aydınlanma yaklaşımı açısından önemi, hem ulus-devlet yapısının gereklerinden olan ulusal belleği oluşturmaya ve hem de ulusal bellek kuruluşu sayılan Milli Kütüphane’ye derme altyapısı hazırlamaya başlamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, bu Yasa Türkiye Cumhuriyeti’nde ulus-devlet inşasının kütüphanecilik alanına yansıyan parçası anlamına gelmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde kütüphane kurumunu etkileyen başka bazı yasal düzenlemelerin yapıldığı² da bilinmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen tüm yasal düzenlemelerin kütüphane kurumuna ilişkin olarak ulusal nitelikte bir yaklaşıma dayandığı söylenebilir. Bir başka deyişle, Avcı'nın (2017, s. 106) da belirttiği üzere, Osmanlı'da vakıf tüzel kişilikleri temelinde ve her vakıfta farklı koşullarda ve standartlarda hizmet veren kütüphaneler Cumhuriyet ile birlikte ulusal bir sistemin parçası olmuşlardır. Türkiye'de Aydınlanma yaklaşımının sonucu olarak ortaya çıkan ulus-devlet yapılanmasında yer bulan bu yeni kütüphane yaklaşımı aynı zamanda söz konusu yapılanmanın destekleyici kuruluşlarından birisi olmuştur. Kısaca, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde çıkarılan ve kütüphane kurumunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiş olan yasal düzenlemeler Aydınlanma anlayışının ulus-devlet, laiklik, milliyetçilik, vatandaşlık, akıl, bilgi, bilim gibi temel ilke ve kavramlarına dayandırılmış ve böylece Cumhuriyet'in Aydınlanmacı nitelikler kazanmasında kütüphane kurumunun katkı/destek vermesine yönelik hukuksal bir zemin hazırlamıştır.

4.3. Cumhuriyet'in Aydınlanmacı Yapılanmasında Kütüphane Kurumunun İşlevleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin Aydınlanma anlayışına dayalı nitelikler kazanması, bir başka deyişle, Aydınlanmacı bir Cumhuriyet yapısı oluşturması için hukuk, ekonomi, eğitim, kültür, yönetim, siyaset gibi alanlarda köklü değişiklikler/devrimler gerçekleştirilmiş ve modern/çağdaş devlet ve toplumun gerektirdiği kurumsal yapılanmalara gidilmiştir. Oluşturulan yeni kurum ve kuruluşlar Cumhuriyet'in Aydınlanmacı yapılanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Aydınlanmacı kuruluş işlevlerini gerçekleştirmek için ortaya çıkan yeni eğitim-kültür kuruluşları arasında kütüphane kurumu da yer almıştır. Kuşkusuz, bilgi merkezleri olarak kütüphane ve arşivler Osmanlı döneminde de bulunmakta ve hizmet vermekteydi. Ancak, Cumhuriyet, Aydınlanmacı kuruluş ilkeleri temelinde hem geleneksel kütüphane yapılanmasını değiştirerek kütüphaneler sistemine ulusal nitelik kazandırmış, hem de kendisine bilgi hizmetleri bağlamında destek verecek yeni kütüphane örnekleri/modelleri oluşturmuştur. Bu çerçevede geliştirilen bazı kütüphane örnekleri uluslararası ilgi görmüş ve Cumhuriyet dönemi için de özgün modeller olmuştur.

Cumhuriyet'in Aydınlanmacı kuruluş felsefesine uygun kütüphane modellerinin yaratılması ve genel olarak halkçı kütüphane hizmetlerinin örgütlenmesinde yurt dışından Türkiye Cumhuriyeti'ne getirilen uzmanların ülkenin yeni eğitim-kültür politika ve uygulamalarına yön verecek ve içinde kütüphane kurumuna yönelik saptama ve önerilerin de yer aldığı bi-

2 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Avcı, (2017, s. 104-105)

limsel raporlar hazırlamaları ve bu öneriler doğrultusunda kütüphanecilik eğitimi için yurt dışına uzman adaylarının gönderilmesinin kütüphane hizmetlerinin planlı bir biçimde geliştirilmesinde son derece önemli katkıları olmuştur. Burada konunun bu boyutu değerlendirmeye alınmayacaktır.³ Ancak yine de belirtmekte yarar olan nokta şudur: Diğer birçok alanda da gerçekleştirilen Türkiye'ye yabancı uzman getirme-yurt dışına eğitim için uygun kişiler gönderme uygulamasının kendisi dahi bilimsel bir yaklaşım olarak bilimi kılavuz sayan Aydınlanmacı bir tutumdur. Unutulmaması gereken bir diğer nokta da, Cumhuriyet'in kurucusu ve lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün entelektüel kişiliğinin, okuma tutkusunun, aklı, bilimi, bilgiyi temel alan Aydınlanmacı yapısının ve yönetsel nitelikli tüm kararlarında bilimsel yaklaşım ile davranmasının gerek Cumhuriyet'in Aydınlanmacı yapılanmasında, gerekse kütüphane kurumunun yeni işlevler üstlenmesinde belirleyici rol oynamış olmasıdır. Çok önemli olmasına karşın çalışmamız kapsamına alınmayan bu başlık ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bu bölümde, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı kuruluş ilkeleri temelinde oluşturduğu kütüphaneler üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirmede, özellikle, söz konusu kütüphanelerin tarihsel gelişimlerin ötesinde Cumhuriyet'in Aydınlanmacı kuruluş yapılanmasındaki işlevleri ve rolleri irdelenmeye çalışılacaktır. Çalışmamızda, bu bağlamdaki değerlendirme kapsamına Türk Ocağı Kütüphaneleri, Halkevi Kütüphaneleri, Köy Enstitüsü Kütüphaneleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi alınmıştır.

Hars Dairesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay, 1925 yılında hazırladığı “*Kütüphaneler Dair*” adlı raporda Cumhuriyet'in başlangıcında kütüphaneler ile ilgili durumu, “*Türkiye Cumhuriyetini teşkil eden 74 Vilâyet, 395 kazadan 45 Vilâyet merkezi 366 kaza Umumi Kütüphaneden mahrumdur. Mevcut kütüphanelerden 11 tanesinin Bursa mülhakatında 15 tanesinin Kastamonu'da 40 dan fazlasının İstanbul'da olduğunu azarı itibara alacak olursak kütüphanelerin sureti tevziinin de fena olduğu tahakkuk eder. İstanbul kütüphanelerinde yüz binlerce kitap olmasına mukabil tekml Anadolu'da hususi kütüphanelerde dahil olduğu halde nihayet 60-70 bin cilt kitap vardır*” biçiminde özetlemiştir (Koşay, 1960). Bu raporda da görüldüğü üzere, Osmanlı'dan devralınan kütüphanelerin ve onlara ait dermelerin hem nicelik hem de nitelik açısından kurulmaya çalışılan modern bir Cumhuriyet ve toplum için yeterli olamayacağı açıktır. Bu nedenle kütüphaneler yeni toplumun gereksinimlerini karşılayacak sayı ve niteliğe hızlı bir biçimde ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte kütüphaneler genelde üç yöntemle kurulmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlar, toplumda ulus bilinci oluşturacak dermelerin yer aldığı yeni kütüphaneler kurmak, çeşitli eğitim-öğretim ve kamu kurumlarının

---

3 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Avcı, (2017, s. 107-146)

içinde kurulan ya da eski Osmanlı'dan devralınan vakıf ve saray kütüphanelerinin ve yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan kütüphaneler ve “daha önce medrese, cami, tekke, zaviye, türbe gibi kanunlarla faaliyetleri yasaklanmış olan kurumların, mübadele ve göçlerle terk edilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bırakılmış bina veya arazilerin kütüphaneye dönüştürülmesi sonucu yeni inşa edilen kütüphanelerdir” (Anameriç, 2008, s. 496; 2009, s. 49).

Bu çalışma kapsamında ve Aydınlanma yaklaşımı bağlamında değerlendirilecek ilk kütüphane türü Osmanlı'dan devralınan **Türk Ocağı Kütüphaneleri**dir.⁴ 1912 yılında dönemin Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura gibi tanınmış Türkçü/milliyetçi ideologları tarafından kurulan Türk Ocakları, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun kurtuluşunu milliyet temelinde gören Türkçülük akımının siyasi nitelikli kültür derneğidir. Bir sivil toplum kuruluşu olarak milliyet (ulus) temelinde bir toplum inşa etme çabalarına yardımcı olması ve ideolojilerinin halk tarafından yaygın biçimde duyulması için yayımladıkları *Türk Yurdu* dergisi ile de uzun süre etkili olmuştur (Akyüz, 1986; *Cumhuriyetin 75. Yılı*, 1999; Sarıнай, 1999). “Türk Ocakları bünyesinde kurulan kütüphaneler o dönemdeki kütüphanecilik faaliyetleri açısından önemli olmuştur” (Avcı, 2017, s. 196). Türk Ocaklarının Milli Mücadele'yi desteklemesi, Ankara ile iletişim içinde olmaları, üyelerinin Anadolu'nun işgaline karşı yapılan gösterilere katılmaları (Uluskan, 2010. s. 29) varlıklarını Cumhuriyet döneminde de korumalarına ve etkinliklerini sürdürmelerine olanak sağlamıştır. Türk Ocağı yönetimlerinin, hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet döneminde kütüphaneler hakkında yüksek duyarlılığa sahip oldukları anlaşılmaktadır (Karaer, 1990; Avcı, 2017, s. 188). Türk Ocakları'nın Cumhuriyet döneminde de eğitsel ve kültürel etkinliklerini sürdürmeleri, okuryazarlık kursları açmaları, Türk dilinin geliştirilmesi için çeşitli çalışmalar yapmaları, kütüphaneleri aracılığıyla halkın bilgi gereksinimlerini karşılamaya çalışmaları ve böylece dönemin Cumhuriyet ideolojisi ile uyum göstermeleri nedeniyle Atatürk Dönemi'nin önemli kültür kuruluşları arasında yer almıştır (Avcı, 2017, s. 188). Bu dönemde Türk Ocakları kadar onların kütüphanelerinin de önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Dönemin Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin, 1927 yılında TBMM'deki bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada, “Bakanlığa bağlı kütüphaneler arasında modern kütüphane olarak nitelendirilebilecek iki kütüphaneden birinin Türk Ocağı kütüphanesi olduğunu” (Karaer, 1990, s. 58) söylemesi dikkat çekicidir.

4 Daha önce de belirtildiği üzere, bu çalışma bir bütün olarak “Cumhuriyet'in kütüphane tarihini” incelemeyi amaç edinmemiştir. Cumhuriyet'in Aydınlanma anlayışı ile şekillendirilmeye çalışılan 1923-1950 arası dönemini Aydınlanma kavramı bağlamında değerlendirmeye odaklıdır. Bu nedenle bu bağlamda ele alınabilecek kütüphane türleri kapsama dahil edilmiştir. Burada bu türlerin de ayrıntılı tarihi verilmeyecek, yapı ve işlevleri Aydınlanma anlayışı bağlamında ele alınacaktır.

Genel olarak söylemek gerekirse “Türk Ocakları yaptığı sosyal ve kültürel faaliyetlerini halkın milli birlik altında toplanması, ulusal kimliğin gelişmesi, Batılılaşma sürecinde öz değerlerin korunması yolunda kullanmıştır” (Avcı, 2017, s. 191). Bir başka yaklaşıma göre, “Cumhuriyet rejiminin topluma benimsetilmesinde önemli rolü olan ocaklar, ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulmuş, kurulan ocaklarda kütüphanelere yer verilmiş, toplantı, konferans, konser, tiyatro vb. etkinlikler düzenlenerek Cumhuriyet rejimi halka derinlemesine anlatılmıştır” (Erkoyuncu, 2020, s. 32). Bu açıdan bakıldığında Türk Ocağı Kütüphanelerinin Cumhuriyet’in Aydınlanmacı yapılanması bağlamındaki işlevlerini ulus/vatandaşlık bilinci ve kimliği geliştirme, Batılılaşma olarak nitelenen Aydınlanma değerlerini topluma anlatma ve halkın bilgi ile yaşamasına sunduğu bilgi kaynakları ve kültür-sanat etkinlikleri ile katkıda bulunma olarak özetlemek olanaklı görünmektedir. Bir başka deyişle, kütüphane kurumu, toplumun ulus-devlet/milliyet temelinde inşasına ideolojik açıdan katkıda bulunmak biçiminde ifade edilebilecek amaçların gerçekleştirilmesinde Türk Ocakları’nın bir parçası olarak rol oynamıştır. Türk Ocakları’ndaki kütüphaneler özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında bazı Aydınlanma ilkelerinin hayata geçirilmesine destek vermiştir. Türk Ocakları’nın kapatılması (kendilerini feshetmesi) bu Aydınlanma ilkelerinden uzaklaşma olarak yorumlanabilecek “ulus temelli toplumsal kimliği ırkçılığa dönüştürme çabalarına girmeleri ve laiklik ile Harf Devrimi karşıtı tutumlar takınmaları” yüzünden olmuştur. Aydınlanmacı anlayış olan Kemalizm ile uyuşmayan bu yaklaşım ve uygulamalar Türk Ocakları ile birlikte Türk Ocağı Kütüphanelerinin de 1931 yılında kapanmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet Türkiye’inde Aydınlanma anlayışı bağlamında ortaya çıkan yeni ve özgün bir kütüphane türü *Halkevi Kütüphaneleri’dir*. Türk Ocakları’nın kapanmasıyla, bir anlamda onlara yakın işlevlerle 1932 yılından itibaren açılmaya başlayan Halkevleri de Cumhuriyet/Aydınlanma değerlerini henüz yeterince içselleştirememiş olduğu anlaşılan Türk toplumuna bu değerleri anlatma, aktarma ve geliştirme hedeflerine sahip olmuştur. “Halkevlerinin, toplumun gerek politik, gerekse kültürel ve ideolojik anlamda eğitimini tamamlamak ve desteklemek aynı zamanda milli devleti kurma aşamasında yardımcı olma amacı bulunmaktadır” (Erkoyuncu, 2020, s. 34). Dönemin Başbakanı Recep Peker (1974, s.17) 1932 yılında Halkevleri’nin amacını, “ulusal bilince sahip, birbirini anlayan, birbirini seven, Atatürk ilkelerine bağlı bir örgüt oluşturmak biçiminde açıklar.” Büyük ölçüde siyasal amaçlarla açılmış ve çalışmış olsalar da, Halkevleri’nin, toplumun eğitim ve kültür hayatına yaptıkları Aydınlanmacı katkılar oldukça önemli görünmektedir. “Cumhuriyetin bakış açısını yansıtan halkevlerinin, bir yandan Cumhuriyetin ilkelerini halka benimsetmeye, diğer yandan da kültürel sanatsal etkinlikleri ile halkın bilinç düzeyini yükseltmeye çalışarak Türkiye’nin modernleşmesinde

önemli etkileri olmuştur” (Aykaç ve Aykaç, 2021, s. 532). Bunun yanı sıra “Halkı pozitivist dünya görüşü doğrultusunda eğitmek... cehaleti yok etmek... milliyetçi, laik ve halkçı fikirleri aşılacak gibi misyonlar” (Özdemir ve Aktaş, 2011, s.243) Halkevleri’nin Aydınlanmacı özelliklerini açıkça ortaya koyar niteliktedir.

Halkevleri’nin söz konusu Aydınlanma ilkelerinin hayata geçirilmesinde bünyelerinde yer alan Halkevi Kütüphaneleri’nin ve verdikleri halk kütüphanesi hizmetlerinin etkisi büyük olmuştur. Özellikle Serbest Fırka deneyimi (Cumhuriyet karşıtlarının seçimlerde önemli ölçüde oy alması) ve Menemen olayı (ayaklanma ile bir Türk subayının öldürülmesi) sonrası Cumhuriyet’in ve devrimlerin halk tarafından tam olarak anlaşılmadığı ve benimsenmediği değerlendirilmiş, halka ulaşmanın, aydın-halk bütünleşmesini sağlamanın ve halkı yeni harflerle Millet Mektepleri’nden daha etkili biçimde okuryazar yapmanın yolları aranmaya başlanmıştır. Bu amaçların yanı sıra Halkevleri aynı zamanda bir Aydınlanma yaklaşımı olan halkçılık ilkesi ve demokrasi anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan bir düşünce ve uygulama olmuştur. Onların bir tür “halk eğitimi” aracı olduğu da söylenebilir (Erol, 2000, s. 472). Eğitim ve özellikle halkın eğitimi Aydınlanmanın temel unsurlarından birisidir. Dolayısıyla Halkevleri ve onların bir kolu olarak Halkevi Kütüphaneleri halk eğitimi işlevi de yüklenmişlerdir. Kendilerinden önce hizmet veren benzer yapıları Türk Ocakları’nın deneyim ve birikimini de kullanan Halkevleri ve kütüphaneleri eğitimin yanı sıra yoğun sanat ve kültür etkinlikleri ile de Aydınlanmacı bir toplum inşası yönünde rol oynamışlardır. Aydınlanmacı Kemalist (Atatürkçü) düşüncenin tam bir uygulama örneği yapılmaya çalışılan Halkevleri, Cumhuriyet Halk Fırkası ile olan organik bağları nedeniyle ekonomik ve siyasal açıdan güçlü kuruluşlar olmuştur.

Halkevi yapılanmasında zorunlu olan 9 koldan birisi “Halkevleri Kütüphane ve Yayın Şubesi” olmuştur. Bu şubenin yayıncılık etkinlikleri yanı sıra kütüphanelere yönelik başlıca işlevlerinin kütüphaneleri düzenlemek, kütüphane kullanımını öğretmek, kaynakların korunmasını ve okunmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Özellikle gençlerde okuma kültürünü geliştirme amacı da belirgindir. (Ankara Halkevi..., 1933; Erol, 2000). Halkevi Kütüphanelerinin modern halk kütüphanesi hizmeti verme yaklaşımına sahip oldukları söylenebilir. “Halkevleri bünyesinde açılan ve oluşturulan kütüphaneler, kütüphanecilik tarihimiz ve dönemindeki etkileri açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Öncelikle; kendine özgü düzeni, dermesi, yönetimi ve işleyişi ile özgün bir kütüphane türüdür. Bunun yanı sıra etkin olduğu dönemlerde bilginin toplumsallaşmasını sağlayan sosyal bir kurum olma özelliği de taşımaktadır” (Anameriç, 2008a, s. 144-145). 1932 yılında 32 kütüphane ve 210 kitap ile başlayan Halkevi Kütüphaneleri hizmeti 1938 yılında 209 kütüphane, 185.752 materyal ve 1.909.910

kullanıcıya ulaşmıştır. Cumhuriyet'in çağdaş uygarlık anlayışını temsil eden kültür-sanat merkezleri olarak Halkevleri ve onların kütüphaneleri Atatürk'ün bizzat ilgi ve duyarlılık gösterdiği kuruluşlardır (Avcı, 2017, s. 198, 201). Çeçen'e (2000) göre, Halkevleri Atatürk devrimlerinin kültür kurumlarıdır. Dolayısıyla Halkevi Kütüphaneleri'nin de aynı niteliğe sahip oldukları söylenebilir. 19 yıl boyunca Aydınlanmacı anlayışla hizmet veren Halkevleri ve kütüphaneleri iktidara gelen Demokrat Parti tarafından 1951 yılında resmen kapatılmıştır. Keseroğlu (2022, s. 508), Halkevi Kütüphaneleri ile ilgili olarak kapatılmanın yanı sıra bir başka olumsuzluğa da, "Halkevleri, Halk Odaları ve Halk Okuma Odalarında bulunan 750.000'i aşkın kitabın yarısından çoğu kırılma uğramış, yağmalanmış, yakılmış, çalınmış, yok edilmiş" belirlemesi ile dikkat çekmektedir. Gerek derme ve mekan, gerekse düzenleme ve hizmet anlayışları bakımından tam olarak çağdaş halk kütüphanesi sayılması gereken Halkevi Kütüphaneleri, parçası oldukları Halkevleri ile birlikte Aydınlanmacı yapılanmaya eğitim, kültür, sanat, okuryazarlık, okuma kültürü, bilgilendirme, halkçılık, cumhuriyet bilinci gibi kavram ve ilkeler temelinde katkılar sağlamıştır. Temel amaçları halkın eğitim, kültür ve sanat aracılığıyla cahillikten kurtarılması ve Cumhuriyet bilinci kazandırılması olan Halkevi Kütüphaneleri topluma sundukları bilgi kaynakları, geliştirdikleri okuma kültürü ve verdikleri çağdaş halk kütüphanesi hizmetleri ile Cumhuriyet Aydınlanmasının yarattığı özgün kütüphane modeli olmuşlardır.

Bu çalışmada ele aldığımız dönem itibarıyla değerlendirilecek bir diğer Cumhuriyet kütüphanesi modeli *Köy Enstitüsü Kütüphaneleri*'dir. Bir eğitim kurumu olarak Köy Enstitüleri kuruldukları dönemin koşulları ve gerçekliğine dayalı son derece özgün bir eğitim modelidir. "Köy Enstitüleri, ilkokul öğretmeni yetiştirmek üzere 17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı yasa ile açılmış okullardır. Neredeyse tüm Anadolu'nun okulsuz ve öğretmensiz olduğu gerçeği göz önüne alınarak dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün himayesinde, Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından İsmail Hakkı Tonguç'un çabalarıyla köylerden ilkokul mezunu zeki çocukların bu okullarda yetiştirildikten sonra yeniden köylere giderek öğretmen olarak çalışmalarını düşüncesiyle kuruldu (Bıdak, 2011, s.104). Resmi kuruluş yılı olarak 1940 görünse de Köy Enstitüleri'nin kuruluş hazırlıklarına 1935'de, Atatürk döneminde başlandığı bilinmektedir. Aysal (2005), Aydınlanmacı niteliklerini ve etkilerini irdeleyen bir çalışmasında Köy Enstitüleri'nin kuruluşunu "Anadolu'da Aydınlanma hareketinin doğuşu" olarak nitelendirmektedir (Aysal, 2005). Kuşkusuz, Enstitüler öncesinde de Cumhuriyet Türkiye'si çok ciddi Aydınlanma çabalarına girmiş ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Köy Enstitüleri'ni planlı köy kalkınması projesinin bir parçası ve Cumhuriyet Aydınlanmasının köye/kırsal kesimlere ulaştırılması girişimi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Enstitülerin bir parçası

olarak Köy Enstitüsü Kütüphaneleri'nin çalışmamızın içeriğini oluşturan Aydınlanma kavramı bağlamında en güçlü ve işlevsel kütüphane modellerinden birisi olduğu düşünülebilir.

Köy Enstitüleri'nde “bilim, kültür, sanat, üretim bütünlüğü ile usta-çırak ilişkisine dayanan uygulayıcı eğitim anlayışı” olduğu (Karakul, 2019, s. 275) ve ezberci eğitim anlayışına karşı (Başaran, 1995, s. 32) bir yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. Politeknik eğitim yönteminin benimsendiği (Anameriç, 2008a, s. 148) köy enstitülerinde verilen eğitimin felsefi olarak da idealist, realist, yararcı ve pozitivist izler taşıdığı öne sürülmektedir (Erkılıç, 2013, s. 8-14). Bu felsefi yaklaşımların Aydınlanma Felsefesi ile yakın olduğu bilinmektedir. Köy enstitülerinde öğrencilerin bir müzik aleti çalması ve yılda en az 24 veya 25 adet klasik kitap okuyup bitirmesi, derslere sabah spor yaparak veya halk oyunları oynayarak başlamaları da zorunluydu (Ervin, 2006, s. 54; Koç, 2019, s. 168; Keseroğlu, 2005, s. 33; Tonguç, 1970, s. 241). Tüm bu eğitim uygulamalarının yine Aydınlanmacı bir eğitim anlayışının uzantıları olduğu anlaşılmaktadır.

Aysal'a (2005, s. 281) göre, “Köy Enstitüleri'ni, Türkiye'yi Atatürk Devrimleri'nin Türkiyeyi yapmayı hedefleyen eğitim kurumları olarak değerlendirebiliriz. Köy Enstitüleriyle ekonomik ve toplumsal kalkınma birlikte hedeflenmiş ve Türk köylüsünün üzerindeki bilgisizlik, cahillik örtüsü kaldırılmaya çalışılmıştır. Çünkü okuryazar olmayan bir toplum ile Köy Enstitüleri'nin hedefi olan çağdaş uygarlığa ulaşılamazdı. İşte Köy Enstitüleri ile bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.” Bu saptama çerçevesinde Köy Enstitüleri'nin Cumhuriyet'in eğitim alanındaki Aydınlanmacı yaklaşım ve uygulamalarına iyi bir örnek olduğu düşünülebilir. Köyde yaşayan halkı okuryazar yapma ve bu sorunu yok etme hedefi onların Aydınlanmacı niteliklerinin somut göstergesi olarak da görülebilir. Köy Enstitüsü'nde bir öğrencinin 5 yıllık eğitimi boyunca alacağı dersler arasında; Kültür dersleri 114 hafta, tarım dersi ve çalışmaları 58 hafta, teknik dersler ve çalışmaları 58 hafta, yıllık tatil (dinlenme) 30 hafta olup, kültür dersleri kategorisinde sayılan Türkçe (736 saat), tarih (232 saat), coğrafya (276 saat), yurttaşlık bilgisi (92 saat), matematik (598 saat) ve fizik (276 saat) olarak belirlenmişti (Türkoğlu, 1997, s. 198, 242). Bu ders programı yapısı Köy Enstitüleri'nin eğitimin Aydınlanmacı kurumları olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca söz konusu program içeriği onların sadece eğitim kurumu olmadıklarını, yanı sıra kültür kurumları niteliği de taşıdıklarını göstermektedir. Kısaca, Köy Enstitüleri Aydınlanmacı eğitim ve kültür kurumlarıdır.

Cumhuriyet'in en önemli Aydınlanma hareketi kurumlarından olan Köy Enstitüleri'nin gerek eğitim yaklaşımı gerekse uygulamaları kütüphane kurumunu gerektirmekteydi. “Köy enstitülerinde oluşturulan kütüphaneler, öğrencilerin yaşadıkları çevreyi, bölgeyi, ülkeyi; tarihi, coğrafi, kültürel yönlerden tanıyıp öğrenmelerine yararlı olurken dünyada olup bitenleri

de görüp yorumlayabilmelerine yardımcı olmaktadır. Özellikle 1940 yılında çalışmalarına başlayan Tercüme Heyeti'nin çevirip yayımladığı yerli ve yabancı klasikler, bu bilgilerin edinilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sınıflarda ve ayrı olarak oluşturulan kütüphanelerde mesleki kitaplar ve ders kitapları ağırlıkta olmuştur” (Anameriç, 2008, s. 149). Köy Enstitüleri'nin kurucusu sayabileceğimiz İsmail Hakkı Tonguç kütüphane kurumunun Enstitüler açısından gerekliliğini şöyle açıklamaktadır: “Köy Enstitüleri'nin çoğu artık, kitapları ciltli, dolapları sağlam, düzenli birer kütüphane kurma devrine girdi. Her yuvanın ayrılmış bir programa uyarak ve bu işe meraklı adamını bularak, kütüphane kurmaya başlamalıdır. Kütüphanesizlik ya da derme çatma kütüphane arkadaşları rahatsız etmelidir. Öğrencilere gidecekleri köylerde kütüphane kurma alışkanlığının verilmesi bu anlayışın enstitülere yerleştirilmesine bağlıdır” (Tonguç, 1976, s. 89). Bu ifadede dikkat çeken nokta, kütüphane kurumunun bir anlayışın parçası olması gerektiğidir. Bu Aydınlanmacı bir yaklaşım olup, kütüphane kurumunun Aydınlanma anlayışının hayata geçirilmesinde zorunlu bir kurum olarak görülmesi anlamına gelmektedir. Bu anlayışın Köy Enstitüleri açık kaldığı sürece öğrenciler için uygulamaya geçirildiği ve etkilerinin de okuma ve kütüphane kullanma kültürü edinerek mezun öğretmenler tarafından halka ulaştırıldığı tahmin edilebilir. Köy Enstitüleri'ni okuma ve kütüphane bağlamında değerlendiren Keseroğlu (2005), okuma ve kütüphanenin Enstitüler açısından anlam ve önemini açıklamaktadır. Keseroğlu (2005), Tonguç (1976) ve Makal'a (1995) dayandırdığı verilere göre okuma ve kütüphane kültürü konusunda önceliğin öğretilmekte olduğu, onların yılda en az 24 kitap okumaları ve bu zevk ve alışkanlığı öğrencilerine de kazandırmakla sorumlu olduğu yorumunda bulunmaktadır. Enstitülerin fikir kaynağı ve kurucusu İ. Hakkı Tonguç'un “Şartlar ne olursa olsun, mevsim hangi mevsim bulunursa bulunsun, öğrencilere hergün serbest okuma yaptırılacak ve onlara kitap okuma alışkanlığı mutlak surette kazandırılacaktır” (Tonguç, 1976, s. 91) biçimindeki yaklaşımı Enstitülerin eğitim anlayışı-okuma kültürü ilişkisini ortaya koyarken, Keseroğlu'nun (2005, s. 36) da vurguladığı üzere, bu nitelikteki okuma duyarlılığının zorunlu olarak kütüphane kurumunu gerektireceği, kütüphanelerin Enstitüler için “olmazsa-olmaz” kurumlar olacağı açıktır. Okuma kültürü entelektüel ve Aydınlanmacı bir bakışın duyarlılığıdır ve bu duyarlılık Köy Enstitüleri'nde kütüphane kurumu ile bütünleştirilerek hayata geçirilmiştir.

“Dönemin siyasî gücünün bu tür kütüphaneleri kurmasının altında iki önemli amaç bulunmaktadır. İlki, 1923'e kadar Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kurulmuş olan kütüphanelerdeki Türk kültürü, tarihi, edebiyatı, bilimi ve sanatına ait her türlü eserin bir araya getirilerek koruma altına alınması ve gelecek nesillere aktarılması ikinci ise; büyük bir savaş döneminden çıkmış Türk Ulusu'na bundan sonra gerçekleştirilecek reformlar için ulusal bilinç kavramının

yerleştirilmesinde aracı birer kurum olarak kullanılmak istenmesidir. Bu amaçlar, yukarıda değinilen belge ve düzenlemelerle açıkça görülebilmektedir” (Anameriç, 2008, s.494-495). Kısaca, Köy Enstitüsü Kütüphaneleri Cumhuriyet’in özellikle kırsal kesiminde yaşayan köylülere yönelik Aydınlanma hareketine katkıda bulunan eğitim ve kültür kurumlarıdır.

Cumhuriyet’in Aydınlanmacı yapılanma sürecinde rol oynayan kütüphanelerden birisi de **TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Kütüphanesi**’dir. Gerek Kurtuluş Savaşı gerekse Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde başlıca güç olan TBMM, Aydınlanma anlayışının temel unsurlarından olan ulusal egemenlik ilkesinin hayata geçirilmesinde somut bir göstergedir. TBMM Kütüphanesi sözü edilen her iki süreçte de TBMM’nin organik bir parçası olmuştur. Bir başka deyişle, TBMM üstlendiği görevleri gerçekleştirmede sürecin hemen başından itibaren bir kütüphaneye gereksinim duymuş ve kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Tarihi, Osmanlı toplumunun Aydınlanma dönemi sayılan II. Meşrutiyet’e, bu dönemdeki Mebusan ve Ayan Meclisleri’ne dayanmakla birlikte (Türkiye Büyük Millet Meclisi..., 1974, 1; Ege, 1979, s. 24), kütüphane modern yapısına 23 Nisan 1920’de açılan I. TBMM ile kavuşmuştur. I. TBMM’nin açılmasından sadece 5 ay sonra 25 Eylül 1920 tarihinde Meclise sunulan ve kabul edilen bir önerge ile TBMM içinde bir kütüphane oluşturma süreci başlamış ve önce bir Kütüphane Encümeni daha sonra da Meclis-i Mebusan Kütüphanesi adıyla bir kütüphane kurulmuştur. Kütüphane adı 1923 yılında Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi olarak değiştirilmiştir. (Türkiye Büyük..., 1974, s.1; Ege, 1979, s.6; TBMM Kütüphanesi’nin..., 2004; Anameriç, 2008a, s. 130). 1926 yılında Kütüphane Encümeni tarafından yayımlanan “Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane Talimatnamesi” Meclis Kütüphanesi’nin işleyişi ve düzeni açısından oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Türkiye Büyük..., 1974; Erkoyuncu, 2020, s. 63-64). TBMM Kütüphanesi halen Türkiye’nin önemli işlevleri olan bir kütüphanesi olarak hizmetlerini sürdürmektedir.

Tarihsel kuruluş ve gelişim süreci kısaca özetlenen TBMM Kütüphanesi’nin Cumhuriyet’in Aydınlanmacı yapısında birkaç ana işlevi yüklendiği söylenebilir. Bunlardan ilki, gerek Kurtuluş Savaşı gerekse Cumhuriyet’in kuruluş ve gelişim süreçlerinde alınacak kararların sağlam ve güvenilir bir bilgiye dayanmasını sağlamaktır. Bu işlev Aydınlanma’nın bilgi-bilim ilkesi ile örtüşmektedir. Bir diğer işlevi ise, TBMM’nin ulusal egemenlik anlayışı temelinde ulus-devlet yapılanmasını gerçekleştirme görevinde ona bilgi sağlamasıdır. Bir başka deyişle, TBMM Kütüphanesi, parçası olduğu TBMM’nin ulus-devlet inşasındaki rolünü gerçekleştirmesinde bilgi altyapısı sunma işlevi ile rol almıştır. Bir diğer işlev de, TBMM Kütüphanesi’nin Meclis üyelerinin yanı sıra halkın da kullanımına açılmasıyla birlikte toplumun aydınlatılmasında ve bilime dayalı bir toplumsal gelişme anlayışını gerçekleştirmede son derece

önemli olan bilimsel araştırma süreçlerine destek veren bir araştırma kütüphanesi olmasıdır. Kısaca, TBMM Kütüphanesi hem kuruluş ve hem de hizmet yaklaşımı ile Aydınlanmacı Cumhuriyet yapılanmasının işlevsel bir kuruluşu olmuştur.

Çalışmamız kapsamında ve Aydınlanma kavramı bağlamında Cumhuriyet dönemine ilişkin olarak değerlendirilmesi gereken en önemli kütüphane kuşkusuz **Milli Kütüphane**'dir. Bilindiği üzere, Milli kütüphaneler dünyada ulus-devlet yapılarının ortaya çıktığı modernizm-Aydınlanma döneminin ve uluslaşma süreçlerinin ürünüdür. Dolayısıyla, onlar, Aydınlanma yaklaşımının ulus-devlet yapılanması ve toplumsal bilgi sistemi içindeki kuruluşlarından birisidir. Bunun da ötesinde, milli kütüphane her ülkede ulusal niteliğe sahip tek kütüphanedir. Bu bağlamda, Türkiye Milli Kütüphanesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal niteliğini simgeleyen ve temsil eden kütüphanesidir (Akbulut, 1984).

Türkiye'de Milli Kütüphane kurma düşünce ve girişimlerinin İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu II. Meşrutiyet Dönemi'ne uzandığı söylenebilir. Milli Kütüphane niyet ve projesinin söz konusu dönemin resmi ideolojisi sayılan "milliyetçilik/Türkçülük" anlayışı bağlamında olduğu öne sürmek yanlış olmayacaktır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan Milli Kütüphane kurma çabalarının bu ideolojik bağlamda Cumhuriyet Dönemine de taşındığı anlaşılmaktadır. Çünkü milliyetçilik, Cumhuriyet Dönemi'nin de ideolojik (Kemalizm'in) yapı taşlarından birisi olmuştur. Dolayısıyla, Milli Kütüphane Cumhuriyet'in ulus-devlet yapılanmasında, uluslaşma bilincinin ve ideolojisinin hayata geçirilmesi bağlamında zorunlu bir parça olarak değerlendirilmiştir.

Bir milli kütüphaneye olan gereksinimin ilk kez II. Meşrutiyet Dönemi'nde dile getirildiği, bu çerçevede 1912 yılından itibaren Anadolu'da (İzmir, Kayseri, Eskişehir, Konya, Diyarbakır ve Konya'da) adı milli kütüphane olan ancak halk kütüphanesi işlevine sahip kütüphaneler kurulmaya başlandığı görülmektedir (Alpay, 1976; Geçmişten geleceğe..., 2011; 60. Yılında Milli Kütüphane, 2006). 1925 yılında yayımladığı *Kütüphaneler Dair* adlı raporunda Hars Dairesi Müdürü H. Z. Koşay (1960) milli kütüphane çağrısı olarak yorumlanabilecek biçimde "bir devlet kütüphanesi kurulması gerekliliğini" vurgulamıştır. Cumhuriyet Dönemi Milli Kütüphane kurma çabaları açısından en önemli gelişmenin 1934 tarihli *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* (1934) olduğu söylenebilir. Milli Kütüphane kurulması fikrinin de tartışıldığı bu yıllarda Bizzat Atatürk'ün talimatıyla hazırlanan ve çıkarılan Yasa, Türkiye'de ulusal bibliyografik denetimin sağlanmasını amaçlayan ve Milli Kütüphane'ye derme biriktirme sürecini başlatan girişim olmuştur. Hazırlık çalışmalarının 1946 yılında başladığı Milli Kütüphane'nin kuruluşunda belirleyici kişinin Adnan Ötügen olduğu söylenebilir. Türk Hükümeti'nin kütüphanecilik eğitimi alması için yurt dışına gönderdiği Ötügen, Milli Kütüp-

hane'nin kuruluş hazırlıkları dahil tüm aşamalarında büyük bir çaba göstermiş ve süreci Milli Kütüphane'nin 1948 yılında hizmet vermeye başlamasıyla sonuçlandırmıştır. Yine onun çabasıyla 1950 yılında çıkarılan *Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun* (1950, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5632.pdf>) ile Milli Kütüphane'ye kurumsal bir kimlik ve yasayla kurulan tek kütüphane niteliği kazandırmıştır. 1955 yılında Yasa'da yapılan değişiklik ile kurulan Bibliyografya Enstitüsü ve onun yayımladığı başladığı *Türkiye Bibliyografyası* ve *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* adlı yayınlar ulusal belleğin bibliyografik denetimi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması anlamına gelmiştir. Resmi kurumsal statüsü Genel Müdürlük, Başkanlık ve en son olarak 2017 yılından itibaren de KYGM'ye bağlı daire başkanlığı olarak değişen Milli Kütüphane halen hizmetlerini sürdürmeye çalışmaktadır.

Milli Kütüphane'yi Aydınlanma bağlamında Cumhuriyet ile ilişkilendirmede söz konusu olan temel unsurların bilgi, bilim, ulus-devlet kavramı, uluslaşma bilinci, milliyetçilik ideolojisi, ulusal-bilimsel araştırma altyapısı, ulusal bellek ve ulusal bibliyografik denetim kavramları ile yapmak mümkündür. Çünkü Milli Kütüphane, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı ulus-devlet inşası sürecinin, ulus kimliği ve bilinci oluşturma çabasının, bilimsel bilgi üretimi için alt yapı anlamına gelen temel araştırma kütüphanesi olma düşüncesinin, ulusal bellek yaratma ve koruma anlayışının, ulusal bilgi üretimini denetim altına alma çabasının ve bilgiyi toplumsallaştırma ilkesinin ürünü bir kurum olmuştur. Dolayısıyla, Milli Kütüphane, diğer ulus-devlerde de olduğu üzere, Aydınlanma felsefesine dayalı bir Cumhuriyet kurmada ve geliştirmede zorunlu olarak düşünülmesi ve gerçekleştirilmesi gereken bir proje idi. Kurumsal olarak ortaya çıkışı görece gecikmiş gibi görünse de 1930'lı yılların başında başlatılan ön hazırlık ve ilgili girişimler (Derleme Yasası gibi) Cumhuriyet'in kurucularında Milli Kütüphane fikrinin olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı düşünce sisteminin ürünü olan Milli Kütüphane buna karşılık olarak kendisini vareden Cumhuriyet'in Aydınlanmacı inşasında rol oynayan bir kurum olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi kütüphane kurumunu Aydınlanma kavramı bağlamında değerlendirme kapsamında ele alınması gereken diğer iki kütüphane de *Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi* ve *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi*'dir.

Türk Tarih Kurumu'nun 1909 yılında II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan ve aynı adla Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını sürdüren *Tarih-i Osmani Encümeni*'nin devamı niteliğinde olduğu bilinmektedir. Kurumun adı 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC), 1935 yılında da Türk Tarih Kurumu (TTK) olarak değiştirilmiştir (Çoker, 1983, s. 1). Türk Tarih Kurumu'nun hem kuruluş aşamasında hem de daha sonraki çalışma dönemlerinde Atatürk'ün ilgi ve duyarlılığının son derece ciddi ve sürekli olduğu söylenebilir. "Mustafa Kemal,

milli bir tarih bilinci oluştururken Türk tarihinin en ince noktalarının bile detaylı çalışılmasını istemiştir” (Erkoyuncu, 2020, s. 44).

Türk tarihi gibi Türk dili de Atatürk için çok önemli bir kültür alanıydı ve gelişimi için bilimsel olarak araştırılmasını zorunlu görüyordu. Atatürk Harf Devrimi ile Türk dili konusundaki duyarlılığını açıkça ortaya koymuştu. Halkın yeni harflerle okuryazar yapılması kadar Türk dilinin kökenleri, yapısı, gelişimi gibi konularda bilimsel çalışmalar yapılması gerektiğine inanan Atatürk, “Türk dilinin de zengin bir kültür dili haline gelerek çağdaş uygarlığın ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma gelmesi hedefi için kurduğu Dil Encümeni çalışmalarına, davet ettiği bilginlerle beraber çalışarak başkanlık etmiştir” (Kayadibi, 2006, s. 14). 1932 tarihinde özel bir örgütlenme yapısıyla ve Atatürk’ün himayesi altında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, Kurum, 1934 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu ve son olarak 1936 yılında da Türk Dil Kurumu adını alarak hizmetlerinin günümüze kadar sürdürmüştür (Altınışık, 2011, s. 223; Soysal, 2009, s. 1353).

Türk ulusunun dil ve tarih kökenlerinin bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarılması, araştırma sürecinin organik parçası olan kütüphane kurumunu zorunlu olarak gündeme getirmiştir. Avcı’nın (2017, s. 175) da vurguladığı üzere, “Cumhuriyet’in bilim ve kültür alanlarına yaklaşımını simgeleyen iki büyük araştırma kurumu olan TTK ve TDK kütüphaneleri, kendi ihtisas alanlarında yürütülecek araştırmalar için başlıca kaynak merkezi” olma amacıyla kurulmuşlardır.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi dermesi 1938 yılında 20.000’e yakın kitap sayısına ulaşmıştır. Böylece Atatürk’ün, özellikle Türk tarihine ilişkin yanlış yaklaşımları ve Türklerin dünya uygarlık tarihindeki katkılarını ortaya çıkarmak olarak belirlediği amacın gerçekleşmesine hizmet eden zengin bir kütüphane oluşmuştur (Yüzer, 2006, s. 97; Uluskan, 2010, s. 242). “TTK Kütüphanesi, 1931 yılından beri parasıyla aldığı kitaplarla, hediye ve mübadele suretiyle gelen kitap, dergi ve diğer eserlerle kütüphanenin zenginliğini ve değerini arttırmış ve böylece geniş bir araştırmacı kitesine hizmet veren bir kurum haline gelmiştir. Atatürk’ün bizzat önem vererek, kurulmasına öncülük ettiği bu kurumun kütüphanesi O’nun istediği amaç doğrultusunda kendi döneminden itibaren tarih, arkeoloji, antropoloji gibi ilimlerle ilgilenen ilim adamlarının, üniversite mensuplarının ve öğrencilerinin yararlandığı bir kütüphane haline gelmiştir” (Avcı, 1987, s. 178).

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi’nde “kütüphane hizmeti, biri genel ve özel konulu Türkçe ansiklopediler, tek ve çok dilde sözlükler, yabancı bilimsel ve konu ansiklopedilerinin toplandığı Kılavuz Kaynaklar Bölümü ile; diğeri, filolojik çalışmalar, Türkoloji dergileri,

dil-edebiyat konularındaki yayınlar ve yazmaların bulunduğu uzmanlık bölümü olmak üzere iki yönde yapılandırılmıştır” (Soysal, 2009, s. 1353). Kütüphane bu yapısıyla ve Türk Dil Kurumu’nun amaçları doğrultusunda bir araştırma kurumunun parçası olarak hizmetlerini günümüzde de sürdürmektedir.

Belirli konularda özelleşmiş araştırma kütüphanesi niteliği taşıyan her iki kütüphane de Atatürk’ün Aydınlanma felsefesi bağlamında uluslaşma süreci açısından için çok önemli gördüğü tarih ve dil alanına yönelik olarak kurulmuştur. Ulus kimliği ve bilinci ulus-devlet inşası sürecinin zorunlu olarak yaratılması gereken toplumsal boyutu anlamına gelmektedir. Bir ulusun tarihini ve dil geçmişini bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarmak söz konusu kimlik ve bilinç edindirme hedefi için Aydınlanmacı yaklaşıma işeret eder. Atatürk’ün 1936 yılında bu kurumların yeni kurulmuş bir devletin tarihi ve dili için ne kadar önemli olduğuna yönelik düşünceleri söz konusu kurumların kuruluş amacını ve felsefesini açıklamaktadır (*Atatürk’in Fikir...*, 1984, s. 117). Hem ulus kimliğinin inşası için araştırılması gerekli olan bu iki olgunun seçilmesi, hem de bu konularda özelleşmiş araştırma kütüphanelerinin kurulması Aydınlanma’nın bilimi/bilimsel yaklaşımı temel alan anlayışının sonucudur. Kurulmalarından sonra her iki kütüphane de Cumhuriyet’in Aydınlanma anlayışı temelinde ve ulus-devlet, ulus kimliği ve bilinci, bilim, bilgi, araştırma gibi Aydınlanma kavramları bağlamında bilgi altyapısı olma niteliğiyle işlevler yüklenmiştir.

5.Sonuç

Literatüre dayalı olarak gerçekleştirilen kuramsal nitelikli çalışmamızda elde edilen sonuçları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Ortaya çıkış süreci İngiltere’de başlayan, 18. yüzyılda Fransa’da olgunlaşıp, daha sonra felsefi temellerine Almanya’da ulaşan Aydınlanma Felsefesi Ortaçağ’ın skolastik dinsel yaklaşımı yerine akla dayalı bilimsel yöntemini temel alan, etkileri ve sonuçları düşünsel düzeyde kalmamış, dünyanın çoğu ülkesinde toplumsal hayatın siyaset, yönetim, ekonomi, hukuk, bilim, sanat, teknoloji, eğitim, kültür vb. alanlarına yansiyarak günümüze kadar ulaşmış evrensel bir düşünce akımıdır.
2. Kendisinden önceki tarihsel, toplumsal, düşünsel, bilimsel, sanatsal, dinsel, teknolojik vb. köklü değişme ve gelişmelere dayalı olarak ortaya çıkan ve ifadesini “alını kullanma cesaretini göster!” deyişinde bulan Aydınlanma Felsefesi/düşüncesi genel olarak eleştirel akıl, bilim, bilgi, özgür irade, laiklik, sekülerizm, hümanizm, ulus-devlet, pozitivism, demokrasi, eğitim, kültür ve modernizm gibi temel kavram, ilke, unsur ve yapılarla dayanmaktadır.

3. Düşünsel kökleri ve uygulama çabaları Osmanlı Tanzimat-Meşrutiyet dönemlerine uzanan Aydınlanmacı anlayış ve yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti'nin ana kuruluş ve gelişme felsefesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu anlayış temelinde kurulmasında belirleyici olan etken Aydınlanmacı düşünceye sahip Mustafa Kemal Atatürk'tür.
4. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu anlayış temelinde 1950'li yıllara kadar süren kuruluş ve gelişme sürecinde yönetim yapısı, hukuk, siyaset, ekonomi, bilim, sanat, teknoloji, eğitim, kültür vb. alanlarında Aydınlanmacı nitelikte devrimler/köklü dönüşümler gerçekleştirilmiştir.
5. Türkiye Cumhuriyeti'nin Aydınlanmacı niteliği ile kütüphane kurumu arasındaki ilişkinin kuramsal kaynağı, Aydınlanma düşüncesi ve uygulamaları ile kütüphane kurumunun üzerinde temellendiği ortak ana kavram “bilgi” olup, diğer kavramlar da akıl, bilim, bilgi, eğitim, kültür, uluslaşma bilinci, laik-seküler anlayıştır. Bir başka deyişle, her kütüphane türü için Aydınlanma-Cumhuriyet ilişkisinin temel unsuru bilgidir. Türkiye Cumhuriyeti yapılanması çok büyük ölçüde akla, bilime ve bilgiye dayalı bir inşa sürecidir. Kütüphaneler de aklın, bilimin ve bilginin kurumlarıdır. Bir bilgi kurumu olarak kütüphane, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı anlayışını hayata geçirmede ve Aydınlanma düşüncesine dayalı yapılanmasında özellikle eğitim ve kültür alanlarının parçası olarak işlevsel roller yüklenmiştir.
6. Başta *Tevhidi Tedrisat Kanunu* (1924), *Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu* (1925), *Maarif Teşkilatına Dair Kanun* (1926), *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun* (1928) ile *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* (1934) gibi kanunların etkili bir biçimde uygulanmasında ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtaki hukuksal ve toplumsal dönüşüm sürecinin Aydınlanmacı inşasında kütüphane kurumu destekleyici işlevsel bir unsur olmuştur.
7. Türk Ocağı Kütüphaneleri, Halkevi Kütüphaneleri, Köy Enstitüsü Kütüphaneleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Milli Kütüphane ile Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Cumhuriyet'in Aydınlanmacı yaklaşım ve ilkeler temelinde oluşturduğu/geliştirdiği başlıca kütüphanelerdir.
8. Aydınlanmacı anlayışın ürünü olan söz konusu kütüphaneler Aydınlanma düşüncesinin temel kavram, unsur ve ilkeleri bağlamında işlevler yüklenmiştir. Bu çerçevede, *Türk Ocağı Kütüphaneleri* ulus/vatandaşlık bilinci ve kimliği geliştirme, modernleşme (Batılılaşma) olarak nitelenen Aydınlanma değerlerini topluma anlatma ve halkın bilgi ile yaşamasına sunduğu bilgi kaynakları ve düzenledileri kültür-sanat etkinlikleri ile katkıda bulunmuştur.

Çağdaş halk kütüphanesi nitelikleriyle *Halkevi Kütüphaneleri*, Aydınlanmacı yapılanmaya eğitim, kültür, sanat, okuryazarlık, okuma kültürü, bilgilendirme, halkçılık, cumhuriyet bilinci gibi kavram ve ilkeler temelinde katkılar sağlamıştır. *Köy Enstitüsü Kütüphaneleri* Cumhuriyet'in özellikle kırsal kesimde yaşayan köylülere yönelik Aydınlanma hareketine özellikle okuma alışkanlığı temelinde katkıda bulunan eğitim ve kültür kurumlarıdır. *TBMM Kütüphanesi*, parçası olduğu TBMM'nin ulus-devlet inşasındaki rolünü gerçekleştirmesinde bilimsel araştırma süreçlerine destek veren bir araştırma kütüphanesi niteliği ile bilgi altyapısı sunma işlevi üstlenmiştir. *Milli Kütüphane*, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı ulus-devlet inşası sürecinin temel kavramları olan ulus kimliği ve bilinci oluşturma çabasını, ulusal araştırma kütüphanesi olması düşüncesini, ulusal bellek anlayışını, ulusal bibliyografik denetim yaklaşımını ve bilgiyi toplumsallaştırma ilkesini hayata geçiren bir kurum olmuştur. *Türk Tarih Kütüphanesi* ile *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi* Cumhuriyet'in ulus-devlet, ulus kimliği ve tarih-dil bilinci gibi Aydınlanma kavramları bağlamındaki oluşturulma çabalarında tarih ve dil alanlarının bilimsel bilgi altyapısını sağlama niteliğiyle işlevler yüklenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde kütüphanelerin Aydınlanma anlayışına dayalı işlevler yüklenmesi ve bunların başarıyla gerçekleştirilmesi hem Türkiye tarihi hem dünya kütüphaneciliği açısından dikkate değer önemli ve özgün bir deneyim olarak kabul edilebilir.

Kaynakça / References

60. Yılında Milli Kütüphane. (2006). Ankara: Milli Kütüphane.
- Akbulut, M. (1984). "Milli kütüphaneler". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 33 (1), 1-10.
- Akyüz, K. (1986). "Türk Ocakları", *Belleten*, 50 (196), 201-228.
- Alpay, M. (1976). *Harf Devriminin kütüphanelere yansması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Alpay, M. (1981). Yazının işlevi ve harf devrimi. *Dilbilim*, (6), 31-38.
- Altınışık, A. H. (2011). Atatürk-İnönü dönemi kültür politikaları temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu. (Yüksek Lisans Tezi) Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Anameriç, H. (2008) "Belgelerle Atatürk ve kütüphaneler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (71), 487-514.
- Anameriç, H. (2008a). Türkiye'de çağdaşlaşma sürecinde bilginin toplumsallaşması ve bilgi merkezleri. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Anameriç, H. (2009). "Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından çok partili döneme kadar olan dönemde siyasi yapı ve kütüphaneler", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler: Müzeler, Arşivler, Kütüphaneler, Yayınları, Telif Hakları ICANAS38 10-15 Eylül 2007*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Ankara Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Şubesi Hususi Talimatnamesi*. (1933). Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Atatürk'ün fikir ve düşünceleri*. (1984). Haz. Utkan Kocatürk. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Avcı, M. (2017). Atatürk dönemi kütüphanecilik faaliyetleri (1923-1938). (doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aykaç M. ve Aykaç, N. (2021). Hayat boyu öğrenme bağlamında Türkiye'nin modernleşmesinde Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951). *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 532-549.
- Aysal, N. (2005). "Anadolu'da Aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy Enstitüleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, (35-36), Mayıs-Kasım, 267-282.
- Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*. (1934). <https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?7B1891D3714EE6AA33CE-C726F1A0B222>
- Başaran, M. (1995). Köy enstitülerinde kitap ve kitaplık. (Yay. haz. H. S. Keseroğlu). *Köy Enstitülerinde Kitap, Kitaplık ve Okuma* içinde (ss. 31-37). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.
- Baysal, J. (1973). *Cumhuriyetin 50. yılına armağan: Cumhuriyet Döneminde Türk kütüphaneciliğinin gelişmesi*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Belediye Kanunu*. (1930). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>
- Bıdak, A. R. (2011). Aydınlanma - Kemalizm - Modern Cumhuriyet. Atılım Üniversitesi, Ankara. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi
- Cumhuriyetin 75 Yılı: 1923-1953*. (1999). Cilt: 1, İstanbul: Yapı ve Kredi Yay.
- Çiğdem, A. (2001). *Aydınlanma düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çeçen, A. (2000). *Atatürk'ün kültür kurumu Halkevleri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Çoker, F. (1983). *Türk Tarih Kurumu kuruluş amacı ve çalışmaları*. Ankara: TTK.
- Çüçen, A.K. (2005). "Batı Aydınlanmasının düşünsel kökenleri ve eleştirisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 25-34 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/217373>
- Ege, M. (1979). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kitaplık Müdürlüğü tarihçesi: Özet*. Ankara.
- Erkılıç, T. A. (2013). Eğitim felsefesi açısından Köy Enstitüleri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 1-19. <https://dergipark.org.tr/pub/diclesosbed/issue/61616/920127>
- Erkoyuncu, Ü. (2020). Atatürk döneminde eğitim alanında yapılan yenilikler ve kütüphanelerin gelişimi (1923-1938). (Yüksek lisans tezi) Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.
- Erol, M. (2000). Halkevi Kütüphaneleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 14 (4), 472-479. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/699/696>
- Ervin, M. (2006). Türk fotoğraf sanatının gelişim süreci içerisinde Halkevleri ve Köy Enstitülerinin rolü. (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12397/9835>
- Geçmişten geleceğe köprü Milli Kütüphane*. (2011). Ankara: Milli Kütüphane.
- Gümüşlü, B. (2008). "Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 8, Bahar, 123-144. <https://turkiyat.hacettepe.edu.tr/dergi/8Sayi.pdf>
- Günay, M. (2022) Olayların ardındaki gerçek: Cumhuriyet'in 100. yılı ve Aydınlanma. *Cumhuriyet*, 16.5.2022 *Hilâfetin İlhasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*. (1924). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.431.pdf>
- Irmak, S. (1992). *Atatürkçü Düşünce Komisyonu*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Kant, Immanuel (1784), "Aydınlanma nedir?", (Çev. N. Bozkurt-2015). https://www.istabip.org.tr/site_icerik/2017/haberler/kasim/aydinlanma_nedir_kant.pdf
- Karaer, İ. (1990). Türk Ocağı Kütüphaneleri (1912-1931). *Türk Kütüphaneciliği*, 4(2), 55-59. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/1131/1125>

- Karakul, Ö. (2019). Mimarlık ve güzel sanatlar fakültelerinde zanaat eğitimi için model olarak Köy Enstitüleri. *Köy Enstitüleri Felsefesini Geleceğe Taşımak* içinde (ss. 273-286). Rating Academy Yayınları. https://www.researchgate.net/publication/339999082_MIMARLIK_VE_GUZEL_SANATLAR_FAKULTELERINDE_ZANAAT_EGITIMI_ICIN_MODEL_OLARAK_KOY_ENSTITULERI
- Kayadibi, K. (2006). Atatürk döneminde eğitim ve bilim alanında gelişmeler. *Darulfunun İlahiyat*, (13), 1-21. Erişim adresi: <https://iupress.istanbul.edu.tr/en/journal/ilahiyatjournal/article/aturk-doneminde-egitim-ve-bilim-alaninda-gelismeler>
- Keseroğlu, H. S. (2005). Köy Enstitülerinde okuma ve kütüphane. *Türk Kütüphaneciliği*, 19 (1), 25-40. <http://www.tk.org.tr/index.php/tk/article/view/20>
- Keseroğlu, H. S. (2022). “Halkevlerinde kitap ve kütüphane kıyımı: 1951”, *Türk Kütüphaneciliği*, 36 (4), 495-511.
- Koç, O. (2019). Köy Enstitülerinde kütüphanenin yeri. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (22), 164-173.
- Kongar, E. ve Z. Kalkandelen. (2022). *Devrimin ve karşı devrimin yüz yılı 2 - karşı devrim filizleri ve darbeleri 1971-2002*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Koşay, H. Z. (1960). “Kütüphanelere dair (I)”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 9 (1), 36-40. https://www.researchgate.net/publication/47332428_Kutuphanelere_Dair_I/fulltext/0e60c190f0c493afa4b2cd3f/Kuetuephanelere-Dair-I.pdf
- Kula, O. B. (2018). *Doğu'dan Batı'ya Aydınlanma*. İstanbul: Tekin.
- Maarif Teşkilatına Dair Kanun*. (1926). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400789.pdf
- Makal, M. (1995) “Köy Enstitülerinde okuma”, *Köy Enstitülerinde kitap, kitaplık ve okuma* içinde (38-52 ss.) Yay. haz. Hasan S. Keseroğlu. İstanbul: TürkKütüphaneciler Demeği İstanbul Şubesi.
- Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun*. (1950). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5632.pdf>
- Oğuz, E. S. (2010). Türkiye’de kültür politikaları ve kütüphaneler (1923-1980). (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Oğuz, E. O. (2010a) “Türk Devriminin kültür politikaları ve Türkiye’de kütüphane kurumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6, 12, 125-152.
- Özdemir, Y. ve Aktaş, E. (2011). “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 45, 235-262.
- Peker, R. (1974) *Recep Peker nutku. Atatürk ve Halkevleri* içinde (ss. 9-17). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Perinçek, D. (2009). *Osmanlı'dan bugüne toplum ve devlet-sivil toplumculuğun eleştirisi*. 4. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sarınay, Y. (1999). “İmparatorluktan millî devlete dönüşüm sürecinde Türk Ocakları”, *Osmanlı Devleti'nde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler*, (Yay.Haz.) Özlem Bayram (vd.). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Ö. (1987) “Cumhuriyet ve kütüphaneciliğimiz: 1923’ten 1963’e”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi*, Sayı: 1.
- Soysal, Özer. (1998). *Türk kütüphaneciliği: belgeler: geleneksel yapıdan yeniden yapılanışa*. c.1. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Soysal, Ö. (2009). Kütüphanecilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türk kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)*, C. 3, (Ed.) Osman Horata (vd.). Ankara: AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Süzmetaş, S. (1998). Atatürk Dönemi’nde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (1924-1938). (Yüksek lisans tezi) İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

- TBMM Kütüphanesi'nin kuruluş süreci ve ilk sınıflama çalışmaları: Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi fihristi: Mukaddime. (2004). Haz: Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.*
- Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun. (1925). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.677.pdf>*
- Teşkilatı Esasiye Kanunu. (1924-1340). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>*
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu. (1924-1340). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.430.pdf>*
- Tonguç, E. (1970). *Devrim açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç* (1. basım). Ankara: Ant Yayınları.
- Tonguç, İsmail Hakkı. (1976). *Mektuplarla Köy Enstitüsü yılları*. İstanbul.
- Türkoğlu, P. (1997). *Tonguç ve Enstitüleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Toynbee, A. J. (2014). *Dünya ve Garp*. Çev. E. Bilgiç. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Turan, Ş. (2007). *Atatürkçü düşüncenin bilimsel ve felsefe temelleri*. Ankara: Gazi Üniversite Yayınları.
- Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun. (1928). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1353.pdf>*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nin Çağdaş Düzeyde Enformasyon Hizmeti Vermeye Yatkın Düzeye Nasıl ve Ne Gibi Olanaklarla Getirilebileceği Hakkında Rapor. (1974). Haz: Osman Tekin Aybaş. Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Komisyonu.*
- Uluskan, S. B. (2010). *Atatürk'ün sosyal ve kültürel politikaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, B. (2019) Aydınlanma düşüncesi ve aydın üzerine notlar. [https://bulentyilmazblog.wordpress.com/2019/0\(1928\).6/09/aydinlanma-dusuncesi-ve-aydin-uzerine-notlar/](https://bulentyilmazblog.wordpress.com/2019/0(1928).6/09/aydinlanma-dusuncesi-ve-aydin-uzerine-notlar/)
- Yüzer, A. (2006). Atatürk Dönemi'nde Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan çalışmalar (1931- 1938). (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Zariç, S. (2017). "Tarihsel kökeninden ülkelere göre türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (28), 33-54.